

Анжела Бойко

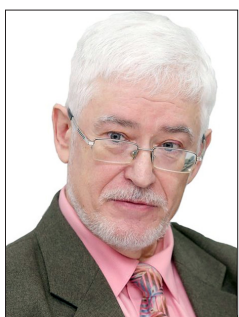
Андрій Дахній

Іван Карпенко

Вадим Менжулін

Сергій Пролєєв

Людмила Шашкова

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-18>
УДК 1:37

Перспективи розвитку філософської освіти в Україні. Круглий стіл

19 травня 2020 року у режимі он-лайн відбулася зустріч учасників робочої групи, яку сформувало Міністерство освіти і науки України для розробки державного стандарту філософської освіти для трьох вищих освітніх рівнів – бакалаврату, магістратури та програми PhD-навчання. У зустрічі взяла участь більшість членів робочої групи, які мали для цього можливість. Темою для обговорення став не реалізований досі повною мірою потенціал філософської освіти, який наявний в університетах України, зокрема – причини і наслідки кризової ситуації, яка склалася наразі у вищій освіті в Україні в цілому, і у філософській освіті зокрема. Було виявлено сильні і слабкі сторони нинішньої системи викладання філософії в українській вищій школі, її незаперечні здобутки і ще не реалізовані можли-

Михайло Бойченко
(модератор)

вості, а відповідно – і перспективи розвитку філософської освіти в Україні. Було обговорено такі питання: лакуни філософської освіти в Україні сьогодні, зміни у змісті і форматі цієї освіти, досвід бурхливого розвитку публічної філософії в Україні, який може бути корисним для удосконалення академічної освіти, переваги академічної філософської освіти в Україні. В ході обговорення цих питань було наголошено на необхідності як збереження кращих академічних традицій українських університетів, так і подальшого їхнього інституційного розвитку та очищення від застарілих форм заради актуалізації змісту філософії. Було зазначено необхідність нового визначення цілей філософської освіти – як для самої філософії, так і для системи освіти, так і суспільства в цілому. Серед завдань покращення змісту філософської освіти було згадано підвищення якості історико-філософських досліджень і зокрема перекладів світової класики українською мовою, і водночас наголошено на необхідності досліджувати спільно із студентами і аспірантами сучасні філософські проблеми. Окремо було згадано великий і ще недостатньо використаний ресурс залучення студентів як до формування навчальної програми з філософії (вільного вибору певної кількості дисциплін), а також творчий ресурс і корисний досвід поза-академічного викладання філософії, яке має свої слабкі і свої сильні сторони. Учасники обговорення дійшли згоди щодо необхідності повернення філософській освіті елітарного статусу, який має бути забезпеченим передусім на магістерському та PhD освітніх рівнях, тоді як новий бакалаврський стандарт філософської освіти покликаний забезпечувати якісну широку гуманітарну освіту.

Ключові слова: філософська освіта, освітній стандарт, зміст освіти, філософська спільнота, академічна філософія, публічна філософія.

Михайло Бойченко (далі – Модератор): Сьогодні на запрошення редколегії журналу «Філософія освіти» зібралися обговорити перспективи філософської освіти в Україні представники групи, яка розробляє міністерські стандарти філософської освіти для ЗВО України. Склад цієї групи протягом її роботи дещо змінювався, і сьогодні тут як ті, хто починав цю роботу, так і ті, хто долучився згодом. Дехто з огляду на епідемічні та інші обставини не зміг приєднатися до нас сьогодні, але вони нададуть своє бачення ситуації у вищій освіті згодом. На відміну від того формату, у якому організувало роботу експертної групи Міністерство освіти і науки України, тобто переважно співвіднесення стандарту філософської освіти з більш загальною рамкою компетенцій та інших формальних параметрів вищої гуманітарної освіти в цілому, сьогодні обговорюємо, по-перше, змістову сторону філософської освіти, а по-друге, розмова відбувається між своїми, тобто філософами і для своїх – для філософів, передусім. Хоча, здається, усі ми переконані, що філософи як фахівці з концептуального мислення здатні запропонувати рішення, які можуть мати значущість і корисність для реформування всієї вищої

освіти України. Вже наявні були деякі публікації з цієї проблематики – як учасників згаданої групи, так і інших авторитетних українських філософів, які зайняли певну визначену публічну позицію у ситуації, що склалася з філософською освітою у нас. Для того, щоби деякою мірою узагальнити результати цих публікацій та інших форм публічного висловлення своєї позиції, а також окреслити певні перспективи на майбутнє, сьогодні спробуємо дати відповіді на п'ять питань, щодо яких учасники сьогоднішнього обговорення були повідомлені заздалегідь. Почати можна із того, що якщо філософська освіта переживає нині кризу, то, можливо, причини варто шукати як ззовні (вони очевидні – як економічні, так і політичні та інші), так і у самій філософській освіті – передусім.

1. Чого бракує філософській освіті в Україні сьогодні?

Сергій Пролєєв (далі – С. П.):

Якщо висловлюватися однією фразою, сказав би, що філософській освіті (й загалом освітній практиці в Україні) бракує телеології, тобто ясного розуміння, навіщо навчаються філософії: яке призначення має ця освіта, як вона має спрацювати (причому як в царині суто інтелектуальної, так і в більш широкій царині культурної та соціальної дії). Через цю невизначеність «навіщо» все підважується. Звісно, існує віковична, наскрізна місія філософії. Від свого історичного початку до сьогодні вона виконує свою вагомую інтелектуальну роль. Але ми також розуміємо, що в кожних особливих умовах – культурних, історичних, соціальних – ця місія має своє конкретне наповнення, здійснюється не в однаковому форматі. Тим більш, університет готує не власно філософів, а вчених, які у філософській царині працюють. Це ще більш загострює питання телеології – навіщо. Адже на саму філософію в країні немає чітко визначеного, потужного суспільного запиту. І якщо філософія не знаходить свого визнаного місця в даному культурному просторі, то тим більш неясно, на що і як мають працювати фахівці філософської обізнаності, дослідники філософії. Певен, що у багатьох особисто є відповідь на питання, чому має прислужитися філософія в поточних умовах існування українського суспільства. Але справа не в моїй чи іншій особистій відповіді. Телеологія філософської справи має існувати як вагоме загальнокультурне, суспільне визнання, у відповідності до якого будується державна освітня політика. Без такої визначеності важко рухатися далі в усіх інших параметрах підготовки фахівця. Та й сам фахівець виявляється позбавленим необхідних соціальних та інтелектуальних орієнтирів.

Модератор: Прошу продовжити Івана Васильовича Карпенка, який в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна свого часу

ініціював створення філософського факультету, який і очолює успішно по цей час.

Іван Карпенко (далі – І. К.):

Щодо своєї причетності до створення філософського факультету в Харківському університеті, то я не схильний переоцінювати свою роль в цій події. Свого часу ми нарахували кілька спроб відкриття філософського факультету в нашому університеті (починаючи з часу його заснування в 1804 р.) і лише п'ята спроба в 2001 році виявилася вдалою. Напевно саме на цей час дійшли згоди об'єктивні умови і суб'єктивні фактори і, щонайперше, дієвою була підтримка ректора університету професора Бакірова Віля Савбановича, який справедливо вважав, що класичний університет без філософського факультету – неможливий. А чи втілилася у факультеті наша мрія, чи наш ідеал, то, мабуть, всі ці роки ми асимптотично наближаємося до нього, адже далеко не завжди і далеко не все залежить власне від нас. Але це вже інша історія, хоча і дотична до нашої теми.

Що ж до питання про філософську освіту, то, на мій погляд, тут варто враховувати наступне. Я погоджуюсь із Сергієм Вікторовичем, коли він говорить про цільову складову філософської освіти. Проте я хотів би, щонайперше, уточнити поняття філософської освіти. Я би розглядав філософську освіту в двох її іпостасях: і як підготовку майбутніх філософів, і як складову (філософську складову) взагалі вищої освіти, яка здобувається у наших ЗВО. Бо якщо йдеться про цільову підготовку власне філософів, то ми маємо знати для чого, для якого майбутнього ми їх готуємо. Якщо ми їх готуємо як викладачів, а ми щонайперше готуємо їх як викладачів філософії (філософських дисциплін) у ЗВО, то тоді їх підготовка має бути зорієнтована, має бути «вписана» загалом у вищу освіту (як філософська складова вищої освіти), як вона представлена в ЗВО. І якщо хтось, десь, колись вирішив, що філософія в навчальних планах ЗВО зовсім не є обов'язковою дисципліною, то тоді, звісно, підготовка викладачів філософії втрачає сенс. Якщо там філософії не буде або ж якщо вона буде постійно скорочуватися, то підготовка філософських кадрів втрачає будь-який сенс. Але разом із цим втрачається і можливість державного замовлення на підготовку викладачів філософії. Бо якщо держава не вважає за потрібне розповсюджувати філософську освіту як складову взагалі вищої освіти в ЗВО, то навіщо, власне, потрібні викладачі філософії і навіщо на їх підготовку витратити бюджетні (дуже обмежені) кошти. Або ж ще один варіант. ЗВО турбується про формування особистісних якостей свого випускника і тоді він може йому запропонувати ряд дисциплін, які зорієнтовані саме на це (це те, що зараз отримало назву *soft skills*). До речі, в нашому Каразінському університеті досить великим попитом користуються лекційні курси, запропоновані

викладачами філософських кафедр для міжфакультетських дисциплін вільного вибору студентів (між іншим, не тільки серед соціально-гуманітарних, але і природничих, і фізико-математичних факультетів). Але тут викладачі філософії вступають в конкурентну взаємодію із викладачами інших гуманітарних дисциплін. Або ж ЗВО турбується про підвищення кваліфікації і фаховості свого випускника, його більшу конкурентоспроможність серед інших. І тоді філософія в цьому закладі може набутися вигляду філософсько-методологічних проблем фахової підготовки. Але тут викладач філософії вступає в конкурентні стосунки із знаними фахівцями, які спроможні прочитати ці дисципліни. Скажімо, висококласний фізик цілком може говорити про філософські проблеми фізики, не менше, а може і більш фахово, ніж викладач-філософ. Але і в першому, і другому випадку це неминуче скорочення викладачів філософії. В такому разі про самостійну кафедру філософії в ЗВО годі і говорити. В крайньому випадку вона буде в складі якоїсь загальногуманітарної кафедри із найнеймовірнішим (цьому маса прикладів) поєднанням дисциплін. А ці сценарії збереження (не скажу розвитку філософської освіти в ЗВО) не можуть не впливати і на зміст власне філософської освіти майбутнього викладача філософії. (Зверніть знову ж таки увагу на те, що кілька років тому назад із диплому випускника спеціальності «Філософія» зник запис «викладач філософських дисциплін»). Звичайно, випускники спеціальності «філософія» з відмінною гуманітарною підготовкою і ерудицією, навичками комунікації, умінням писати тексти, знанням іноземної мови можуть знайти і знаходять предметні сфери прикладання своїх знань і умінь за межами ЗВО. Можна наводити десятки прикладів цього. Але, знову ж таки, чи буде держава фінансувати підготовку цих спеціалістів. Інше. Якщо ми готуємо фахівців-філософів на філософських факультетах не тільки як майбутніх викладачів філософії, а і як майбутніх фахівців-науковців, то знову ж таки – де вони будуть працювати? Яка є потреба у них? Там далі для обговорення винесено питання про розвиток публічної філософії в Україні. Звичайно, наші випускники, випускники-філософи можуть бути застосовані і можуть знайти поле для прикладання своїх можливостей в публічній філософії. Але якщо майбутнє використання фахівців-філософів в Україні зведеться лише до їх участі в публічній філософії, то я більш ніж переконаний, що держава не буде готувати їх за бюджетний кошт. Я кажу про бюджетний кошт, бо підготовка наших фахівців виключно за контрактом дуже сумнівна річ. Отже, якщо ми будемо готувати філософів не для сфери освітньої, а для якоїсь іншої, то ми можемо просто втратити можливість їх готувати взагалі. Добре, що в нас є висококласні фахівці-філософи, які блискуче демонструють свої можливості в публічній філософії, але ж свого часу вони саме у філософських закладах вони отримали філософську освіту.

Отже, як висновок – скорочення підготовки фахівців-філософів, при збереженні існуючих тенденцій, неминуче.

До речі, свого часу в СРСР було 6 філософських факультетів. В Україні був лише один – в Київському університеті. Зараз в Україні близько двох десятків ЗВО, де готують філософів чи то на факультетах філософських, чи як спеціальність на інших факультетах. І тут виникає питання, чи потрібна така кількість майбутніх викладачів філософії для широкого освітянського загалу в Україні. Напевно, що ні. А якщо це так і якщо це не тільки моє власне усвідомлення, а і усвідомлення чиновників у міністерстві, то тоді не може не відбуватися процес скорочення підготовки філософів. І в принципі воно, мабуть, було б і правильно. Але як це все зробити таким чином, щоб не тільки когось не образити, чи не позбавити роботи, а щоб взагалі не підрубати ті корені, на яких існує власне у вузькому розумінні філософська освіта в Україні? А за великим рахунком я впевнений, що перспективи розвитку філософської освіти в Україні (і у вузькому, і ширшому розумінні) прямо залежать від перспективи розвитку гуманітарно-гуманістичної складової найважливіших сфер української держави і українського суспільства.

Вадим Менжулін (далі – В. М.):

По-перше, хотів би зазначити, що в цілому згодний з тим, що сказав Сергій Вікторович: з цілями в нашій освіті є певні проблеми, і з цього приводу я ще спробую висловитись. Підтримую також сказане Іваном Васильовичем. Це теж дуже важливі зауваження. А ще хотів би звернутись вже скоріше до Михайла Івановича з приводу порушеного ним питання. Воно мені видається трохи провокаційним. Можливо, на початку дискусії так й треба було зробити. Якщо так, я теж дозволю собі дещо полемічну тезу: насправді усього вистачає. Насправді у нас чимало філософських факультетів, чимало вишів, в яких готують філософів. Наприклад, коли я тільки починав вивчати філософію, у середині 1980-х років, майбутніх філософів для усієї України та навіть ще й Молдавії готували виключно в одному місці – на філософському факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка. Зараз дипломованих філософів в Україні значно побільшало. Окрім того, серед представників нашого цеху є дуже відомі публічні фігури. Вони активно виступають на різних публічних заходах, на різних дискусійних майданчиках, у різних ЗМІ. Ними захоплюються, на них особисто ходять, спеціально записуються, нерідко за гроші. Відеозаписи їх виступів активно переглядаються в YouTube. Справді, серед українських філософів є ціла когорта публічних інтелектуалів, що стали справжніми медіа-зірками (принаймні у національному масштабі). З'являється також дуже багато молодих людей, які захоплюються цими зірками і хочуть вчитися філософії на їх прикладі.

Отже, здавалось би, у нас зараз справжній філософський рай: багато філософів, багато популярних філософів, багато філософських подій, інтерв'ю, багато також філософських книжок, перекладів тощо. Але є принаймні дві проблеми. По-перше, доволі проблематично виглядає наше майбутнє. Зараз дуже важко уявити, що буде зі статусом філософської професії. Точніше навіть так: очевидно, що її статус в останні роки різко знизився. Так, випускники філософських факультетів традиційно виявлялися і продовжують виявлятися дуже успішними у найрізноманітніших сферах діяльності. Однак, при всій цій професійній пластичності і поліфункціональності було у них і гарантоване поле для працевлаштування – викладання філософії у вищих навчальних закладах. Тепер, коли філософія перестала бути обов'язковим предметом і зникла з багатьох освітніх програм, залишилося дуже небагато місць, де передбачається працевлаштування саме філософів. Це, власно кажучи, ті самі освітні програми, на яких цих філософів підготували, а також деякі науково-дослідницькі установи, передусім – Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України, штат якого, зрозуміло, не безмежний. Думаю, це різке звуження простору для працевлаштування філософів корелює з відсутністю у сучасної української філософської освіти певної цілі, про яку говорив пан Сергій. Сучасній українській філософській освіті бракує певної цілі як у широкому, філософському, так й вузькому, буквальному розумінні. У нас немає чітких орієнтирів стосовно того, на які саме види діяльності націлювати наших випускників.

Однак, проблема не тільки з цілями. З кого саме ми збираємось формувати майбутніх українських філософів, хто приходить до наших філософських факультетів та кафедр? Не таємниця, що між вишами йде змагання за абітурієнтів. Ми зацікавлені набирати їх якомога більше, при тому, що якість середньої освіти на поточний момент залишає бажати кращого. Багато зусиль доводиться докладати з метою заповнити прогалини, що залишилися зі шкільної освіти. І ще один момент, доволі драматичний. За якою моделлю ми намагаємось давати філософську освіту? Ми вже не перший рік намагаємось інтегрувати наш науково-освітній процес у європейський та світовий освітньо-науковий контекст, адаптувати нашу модель освіти до європейських та світових стандартів. З цією метою доводиться запроваджувати чимало різних процедурних нововведень, що, між іншим, забирає багато часу і сил і вже через одне це стає дуже серйозним викликом для нашої філософської освіти. Велика складність полягає також і в тому, що цей процес є доволі нерівномірним. Деякі нововведення впроваджуються важко і виявляються не дуже успішними через те, що в цілому в освітній системі (і ширше – в нашій соціально-економічній реальності) є багато таких елементів, які цим нововведенням скоріше суперечать і заважають, аніж сприяють.

Людмила Шашкова (далі – Л. Ш.):

З першого питання обговорення дозвольте кілька реплік. З 2018 року на філософському факультеті та кафедрі теоретичної і практичної філософії в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка здійснюється навчання за новою магістерською програмою «Прикладна філософія» і в межах цієї програми є навчальна дисципліна «Сучасна топографія філософії». Одним із завдань цієї дисципліни є моніторинг і аналіз місць присутності філософського знання і форм функціонування філософської освіти в Україні. В результаті магістри отримали такі дані: у ЗВО України (за офіційними даними вступної кампанії, згідно єдиній державній базі з питань освіти) за спеціальністю «033 філософія» пропонували навчання на бакалаврському рівні майже 30 програм у державних і приватних закладах освіти. Ми знаємо, що філософський факультет існує лише у невеликій кількості університетів, а в більшості з них філософія представлена, в кращому випадку, лише як відділення чи окрема кафедра. У деяких ЗВО на філософію здійснюється набір як на окрему програму, а в деяких – в об'єднаній програмі разом з релігієзнавством, культурологічними студіями, чи навіть з програмами з управління і менеджменту. Причому філософів навчають на факультеті суспільних наук і міжнародних відносин, на юридичному факультеті, на факультеті соціології та управління, на факультеті економіки та управління, на факультеті комп'ютерних наук і технологій тощо. Буває, що в університетах немає спеціальних кафедр філософії і спеціальність забезпечується у складі інших соціально-гуманітарних дисциплін.

Але сам факт – з 30-ти позицій. Якщо вони пропонуються до вступу, значить затребувані, абітурієнти обирають ці програми. Чи, можливо, ще й інша причина – викладачі не хочуть залишитись без роботи. Тренд останніх десятиліть до вступу – гуманітарний, він має свій комплекс проблем і вимірів.

З 2014 року ми проводимо науковий семінар «Сучасні моделі філософської освіти» із Сергієм Вікторовичем і запрошували багатьох колег до обговорень перспектив філософської освіти в Україні. Якщо говорити про реальні здобутки семінару, то напрацювання більшою мірою стосувалися вироблення практичного наповнення фахової складової програми підготовки філософа, відповідності філософської освіти в Україні запитам сучасності.

Щодо мети філософської освіти, то Сергій Вікторович задав високу планку. Існує деяка розгубленість в тому сенсі, що сьогодні не знаємо, де будуть працювати випускники після закінчення. І Вадим Ігорович говорив про непевність, не знаємо, які повороти нас чекають у майбутньому. Мені здається, що відштовхуватись потрібно від знання, того комплексу знань, який ми даємо студентам, чому їх навчаємо. Маю на увазі те, щоб

знання не залишалося не використаним, чи це стосується діяльності викладача, чи помежових сфер, які виходять за межі теоретичної філософії, чи участь у міждисциплінарних проектах. Найголовніше, щоб знання не залишалося невикористаним, так я вважаю.

Анжела Бойко (далі – А. Б.):

Кількість закладів вищої освіти, що готують тепер філософів є досить розгалуженою. Тому варто подивитися на цю ситуацію з боку як ґрунтовної теоретичної підготовки майбутніх фахівців, так і з боку практичного спрямування освіти. Зараз на часі питання, які адресуються всім спеціальностям, але саме для філософів є болісним: чи може філософська освіта бути практичною? Суспільство вводить в освіту тренд практичності, залишаючи поза увагою інтелектуально-гуманітарну спрямованість і зміст. За таких умов філософія змушена шукати свою прикладну складову і своїх потенційних роботодавців. Освітні програми спеціальності 033 Філософія можуть задовольнити попит як на теоретичний рівень, так і на практичну складову.

Мета філософської освіти сьогодні визначається переважно зовнішніми суспільними викликами і факторами. І якщо раніше це питання знаходилося в межах інтелектуальних розвідок і пошуків самих філософів, то тепер вирішується більше в межах діючого чинного законодавства і має формальну складову. При формуванні освітньої програми проектна група гіпотетично визначає, де потенційно буде працювати випускник освітньої програми спеціальності, як використає в подальшому набуті знання і де має працювати за фахом випускник філософської спеціальності. Саме тому, філософська освіта вже не є суто філософською проблемою. Тепер мета філософської освіти визначається суспільним попитом. В цьому є внутрішня загроза, адже прикладні аспекти починають домінувати над суто інтелектуальною працею і філософською рефлексією. Формальні вимоги до освіти інженера та до формування філософа є однаковими. Філософській освіті бракує унікального підходу для підготовки філософів, які, в свою чергу, зможуть задавати смисли і тренди суспільного розвитку.

Разом з тим, популярність філософії в позауніверситетському форматі зростає, але популяризація не може і не повинна замінити собою фахову філософську освіту, яка є і повинна бути більш ґрунтовною і унікальною. Чи готове суспільство визнавати і приймати особливість філософської освіти заради подальшого розвитку і прогресу?

І. К.:

Мені здається, що ми переживаємо тепер ситуацію, коли в філософському освітньому середовищі виникає умовний поділ. Що є якась начебто еліта філософська і не зовсім еліта. Про що йдеться. Йдеться про перший бакалаврський і другий магістерський рівень вищої філософ-

ської освіти. Всі ми працюємо в ЗВО і маємо можливість спостерігати в магістратурі випускників філософського бакалаврату і магістрів, які прийшли з інших спеціальностей. Вони тепер мають таку можливість. І коли ми говоримо про найважливіше в академічній філософській освіті (там є таке питання для обговорення), то мені видається, що таким найважливішим є історія філософії. Для кожної науки важлива її історія, але для філософії (для філософа) і поготів, бо для нього історія філософії – це школа формування його власного мислення. І якщо він не отримав належну історико-філософську підготовку в бакалавраті, то надолжити це в магістратурі практично неможливо. З відомих для усіх нас причин, я не можу обмежувати кількість можливих магістрів. Проте в цій ситуації я починаю думати скоріше (пробачте за відвертість) не про якість майбутнього випускника філософської магістратури, а про їх кількість. Мені видається, що ми маємо якось визначитись із стратегією руху від бакалавра філософії до магістра філософії, і від бакалавра за іншою спеціальністю до магістра філософії. Можливо, майбутнє філософської освіти за філософською магістратурою, до якої мають приходити не обов'язково, або і зовсім не обов'язково, випускники філософського бакалаврату. Можливо, за ними майбутнє? Звичайно, ми при цьому втрачаємо деяку тяглість в підготовці філософів, але натомість вони набувають в своїй філософській освіті оту прикладну складову їхньої підготовки, про яку говорить пані Анжела. Можливо, з такими магістрами філософії також отримують «друге дихання» міждисциплінарні філософські дослідження. А необхідні знання з історії філософії (при необхідності) вони цілком можуть надолжити самостійно. Хоча, знову таки, виникає проблема системності підготовки філософа.

Андрій Дахній (далі – А. Д.):

Декілька тез стосовно того, що було висловлене. В першу чергу хотів би наголосити на тому, про що говорив Іван Васильович. Оця історико-філософська база – вона, звісно, дуже важлива, але мені здається, тут не обов'язково навчатися на бакалавраті філософського, ці речі можна набутти самостійно. Інша річ, що ця база може виявитися недостатньою. Як на мене, ми далі відчуваємо брак оригінальних текстів, точніше, їхніх перекладів українською. Я тут дещо в академічну сферу входжу. Тобто існують класичні філософські тексти, перекладені українською мовою, але їх вкрай небагато. Так, ми знаємо, що існує багато таких лаун, певних прогалін. Очевидно, окремий випадок – це, скажімо, філологи – іноземні філологи, класичні філологи, які закінчують бакалаврат нефілософських дисциплін, які не навчалися на філософських навчальних програмах. Очевидно, вони на магістерці філософській можуть дуже сильно знадобитися. Чи, скажімо, коли ми кажемо про філософію і когнітивні науки. Скажімо, випускник біології, чи психології, чи тієї ж лінгвістики,

чи історії, чи журналістики теж може знадобитися для магістерки філософської. Це як приклади. Так що я тут абсолютно погоджуюсь з паном Карпенком.

Є ще один момент. Була теза пані Людмили, яка стосувалась того, що потрібно, аби певні напрацювання не минули даремно і готувати студентів так, аби їхні знання були запотребовані. Це зрозуміло. Але ми живемо в такому непередбачуваному, плинному світі, що такого роду запотребованість заздалегідь визначити, як на мене, дуже складно. І виявити, що саме буде важливим, умовно кажучи, завтра-післязавтра, насправді не так і просто.

І останнє. З приводу того, що пан Вадим говорив – з приводу неелітарності. Я погоджуюсь, але, між іншим, та сама проблема є у всьому світі, не тільки у нас. У тій самій Німеччині вже давно говорять про те, що сама університетська освіта вже давно перестала бути елітарним набутком (як вони кажуть, теперішній університет – вже не *elitäre Anstalt* (елітарна установа), а *Massenveranstaltung* (масова інституція)). Тож насправді це не тільки наша проблема, хоча вона в нас може виглядати більш загостреною. І, власне кажучи, я поділяю цей розподіл, коли ми кажемо про публічну філософію та академічну філософію. Це співвідношення треба якось досліджувати і озвучувати. І робити набутком дискусій. Дякую.

В. М.:

Іван Васильович вже торкнувся питання взаємозв'язку між рівнями навчання – магістерським і бакалаврським. Мені здається, варто згадати й про третій рівень навчання, пов'язаний із підготовкою докторів філософії (PhD). В тому ж самому європейському і світовому освітньо-науковому просторі, до якого ми намагаємось долучитись (зокрема замінивши традиційну аспірантуру, де готували кандидатів наук, на докторські школи, де готують докторів філософії), існують механізми, яких у нас немає, але які саме розвитку цього рівня навчання істотно сприяють. Наприклад, у Європейському університетському інституті (European University Institute), престижному освітньо-науковому закладі, що знаходиться у Флоренції і в якому мені довелося побувати минулої осені, в докторську школу можуть прийняти людину, що має лише ступінь бакалавра. Так, вступники мають продемонструвати дуже високий рівень підготовленості, але формально у них може бути лише диплом бакалавра. Вступивши до докторської школи, вони, як тепер і наші аспіранти, знов сідають за парти і доволі довго вчаться, оскільки в цьому університеті, як зараз і в наших вишах, освітня складова освітньо-наукової програми підготовки докторів філософії є доволі значною. Прослуховування необхідних дисциплін, як й у нас, забирає приблизно два роки. Але тут є ще одна дуже важлива відмінність: прослухавши усі дисципліни,

студент докторської школи може цим і обмежитись, причому це не призведе до анулювання того, що вже зроблено. На підставі виконаного навчального плану він матиме можливість отримати ступінь магістра і з ним залишити університет. Однак, він також може залишитися ще на два роки (тепер вже виключно для дослідницької роботи), завершити докторське дослідження і на підставі захисту отримати ступінь доктора філософії. Отже, має місце істотна економія часу та сил. Якщо у нас студент спочатку проводить чотири роки в бакалавраті, потім ще два – в магістеріумі, а потім ще чотири – в докторській школі, тобто сумарно майже десять років, то випускник Європейського університетського інституту може стати доктором філософії за вісім років, тобто майже на два роки швидше. До речі, свого часу майже усі учасники цієї зустрічі ставали дипломованими ученими, тобто кандидатами наук теж саме за вісім років: п'ять років – спеціаліст, ще три роки – кандидат наук.

Так, зараз інша епоха, поширюється ідея про необхідність набуття освіти упродовж усього життя (life-long learning). Однак, враховуючи той факт, що з тих пір темпи життя та буття тільки прискорилися, мені здається, що наша модель, відповідно до якої доктором філософії можна стати мінімум за дев'ять з половиною років, є дещо важкуватою. На здобуття бакалаврського та магістерського ступеня у багатьох ще вистачає сил і часу, а вже на докторську програму їх не залишається, оскільки гору беруть інші життєві потреби. Через це саме підготовка фахівців вищої кваліфікації, нашої зміни може серйозно забуксувати. За наявних умов (я маю на увазі поточне законодавство) описаний мною європейський досвід навряд чи можна запровадити у нас, однак, якщо б таке було можливо, це, на мою думку, могло б сприяти розвитку філософської освіти і науки в Україні, зробити нашу філософську освіту інтенсивнішою, привабливішою і конкурентоздатнішою. А так – ми втрачаємо багатьох обдарованих людей, які б могли вийти на належний науковий рівень.

Так, якщо у нас людина отримує ступінь магістра в рамках освітньо-професійної, а не освітньо-наукової програми, на це йде не два роки, а приблизно півтора, однак сумарно все одне виходить істотно більше, ніж у згаданому мною випадку: там можна стати доктором філософії за вісім років, а тут – за дев'ять з половиною. Звісно, описана мною модель є лише одним із можливих сюжетів. Абсолютно не обов'язково, щоб він виключав інші. Добре, що у нас зараз є маневр з магістерськими програмами – вони можуть бути як дворічними, так й півторарічними. Я думаю, що можливість скористатися описаним мною маневром з поєднанням магістерської освіти з докторською теж нам би не завадила. Але ще раз скажу: як це узгодити з нашим поточним законодавством, поки уявити важко.

2. Що варто змінити у змісті філософської освіти в Україні?

С. П.:

Чому вчити і в який спосіб вчити – це взаємопов’язані речі, але в них є й свої специфічні аспекти, які варто розвести. Щодо змісту, розпочну з сюжету, який згадав Вадим Ігоревич – щодо підготовки PhD. В структурі цієї підготовки я б висловився дуже негативно щодо освітнього компонента в докторських програмах. Він був абсолютно штучно інтегрований в нашу освітню систему. Я розумію, у світі цей компонент є – і це правильно: він в тій системі працює і має належну віддачу. Але в вітчизняній системі координат це цілком механічна добавка, яка не несе корисного навантаження. Вона не сприяє успіху підготовки вправного науковця і дослідника, якого стали називати доктором філософії (тепер всі стали докторами філософії, хоча водночас філософія витісняється на маргінес. Такі от парадокси нашої дійсності). За яких умов освітній компонент у становленні молодого дослідника є доречним? Коли, передусім, він скеровується *власним запитом* дослідника, який з контексту своєї дисертаційної роботи усвідомлює: ось у цій тематиці я не надто обізнаний, корисно було б послухати знаного фахівця; або: постало складне спеціальне питання, до якого не знаю, як підступитися – варто було б отримати консультацію в наукового авторитету з цього питання. Чи ще варіант: по проблематиці мого дослідження продуктивно працює ось такий науковий осередок (скажімо, відділ Інституту філософії), я отримую можливість постажуватися місяць-другий у цьому відділі. Такий освітній формат справді був би корисний – він сприяв би ефективній підготовці фахівця та підвищував би якість роботи. А що відбувається? В університетах курси в докторських програмах читають професори, яких студенти вже чули (інколи й не на одному курсі); тематики курсів мають хіба що дотичність до конкретної теми дисертації, а часто й не мають зовсім. Фінансів на забезпечення освітнього компонента не надають, тому все відбувається у сумнозвісному «добровольно-принудительном» режимі. І як, здогадайтеся, буде виконувати це абсолютно зайве і обтяжливе для нього навантаження викладач? Міг би й далі перераховувати вади цього освітнього компонента українських докторських програм, матеріалу вистачає. В результаті виходить лише профанація такого освітнього навантаження. Нічого корисного від цього немає, лише втрати часу. Понад те: є відчутна шкода від цього такого любого освітянським чиновникам примноження школярства. Бо насправді ще більше скоротилася увага до розвитку дослідницьких навичок аспіранта, який дезорієнтований відносно свого головного завдання: чи знову вчитися, чи зростати в дослідника. Аспірантура (чи то PhD-програма) стала довшою на рік, а можливості особі формуватися як науковцю по факту зменшилися. І все це

при занедбаному стані української науки, яка й без того ледь животіє. Науковцями не стають за шкільною партою. Висновок: освітня складова PhD-програми в наших умовах – в тому вигляді, в якому вона реалізується, – фактично недоречна і лише шкодить підготовці фахівця.

Тепер перейду до змісту університетської філософської освіти. Тезово зауважу кілька моментів.

Перше, що відзначу, це – надмірна перевантаженість філософської (й загалом університетської) освіти шкільництвом. Зрештою, ми в університеті знаходимося, а це висуває свої вимоги до навчального процесу, глибоко відмінні від школи. Згадаю класичне гумбольтівське визначення, що університетська освіта здобувається *через участь у науковому дослідженні*. А у нас панує школа. І ця інерція школи тягнеться фактично через всі роки навчання, навіть у магістеріумі. Один із моментів, в якому це унаочнюється – зміст курсів, які читають. Зміст має трансформуватися під те, чим займається викладач, як дослідник. Не треба переказувати чийсь праці, підручники. Курси на рівні загальної обізнаності мають мінімальний освітній ефект. Викладач має викладати те, в чому і з чим він працює як дослідник. Розумію, що в наших умовах це надзвичайно складно. Зокрема тому, що, як я знаю, деякі колеги в окремих університетах тягнуть на собі заради навантаження з десятків курсів. Це ж абсурд. Не може людина бути фахівцем від естетики та релігієзнавства до історії філософії і логіки. Це просто злиденність. Зміст освіти не можуть, не повинні обумовлювати злидні. Бо інакше це буде навчанням злиденності розуму, а не естетиці, гносеології чи якійсь іншій філософській дисципліні. Звісно, вимога викладати лише тематику, в якій викладач компетентний як дослідник, не означає, що він викладає тільки свої думки. Його досвід дослідника утворює *режим доступу* до певної проблематики. І те, що викладач скаже про свій предмет крізь призму цього досвіду, буде мати ту евристичну потугу, якої ніколи не досягне проста репрезентація (хоч би як систематизована) прочитаних тобою книжок. Отже, викладач має працювати як дослідник в тому, що він викладає як викладач.

Друге – це посилення текстологічної складової філософської освіти. Це стосується і перекладів, і розвитку української філософської мови, і взагалі культури роботи з текстом. Тут ставлю три крапки, щоб не забирати багато часу. До цього елементу трансформації змісту додам ще один – це розвиток навичок гуманітарної праці. Студент може роками перебувати в університеті і навіть вважатися доволі успішним, фактично опанувавши одну роль – слухача. Слухача і переоповідувача – того, хто відтворює почуте. Це нонсенс. Він за роки навчання в університеті не виконував деяких базових функцій гуманітарія, інтелектуала. Він просто не знає, як це робити. Це стосується як конкретних навичок до-

слідницької праці, так і комунікаційних навичок – форматів комунікації, в яких він бере участь.

Наостанок – про історію філософії. Дійсно, через історію філософії ми опановуємо теоретичну потугу розвитку мислення. Це з одного боку. Але з іншого – давайте подивимося, у вигляді чого у нас здебільшого існує, відтворюється і стає змістом освіти історія філософії. Це передусім перелік думок, певна доксографія. Історія філософії розгортається як якийсь парад незаперечних авторитетів – великих, видатних, перед якими можна стояти роззявивши рота і чекати, що тобі Платон, Декарт чи Гайдегер в цей рот покладуть. Насправді в навчальному процесі нині немає історії філософії як дійсної історії – драми ідей, суперечностей, недомовленостей, великих проєктів, які зазнали краху, чи які залишилися нездійсненими (як от гайдегерівський чи кантівський). Можна декілька років вивчати історію філософії і навіть про це не почути. Тому, якщо ми кажемо про роль історії філософії, то це водночас постає у вигляді вимоги глибокої модернізації самих історико-філософських курсів. Такий курс аж ніяк не має бути парадом авторитетів, які треба лише шанобливо вивчити і їх думки відтворювати.

В. М.:

Я в принципі абсолютно підтримую наголос на тому, що основним змістом філософської освіти має бути історія філософії, причому не просто будь-яка історія філософії, а саме в такій подачі, так, як про неї розповідав Сергій Вікторович: не доксографія, не просто якісь монументальні історії про неперевершених геніальних мислителів, а складна і справді суперечлива історія, наповнена багатьма складними виборами, парадоксами. Це все абсолютна правда. Я особисто за спеціальністю є істориком філософії і саме нею все життя й займаюся. Ба більше, я є представником кафедри, де саме історико-філософські дослідження є мейнстрімом. На базі кафедри філософії та релігієзнавства ще у 1990-ті роки було створено одну із перших наукових шкіл НаУКМА – історико-філософську школу, яку очолив перший завідувач кафедри, доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Вілен Сергійович Горський (1931–2007). Зараз вона успішно розвивається під керівництвом моєї попередниці на посаді завідувача кафедри, а нині – декана факультету гуманітарних наук НаУКМА, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Марини Леонідівни Ткачук. Однак, так склалася наша дискусія, що про історію філософії вже багато сказано, тоді як про теоретичну та практичну філософію поки не йшлося. Я впевнений, що це усі учасники нашої сьогоднішньої зустрічі мають на увазі, однак про те, що це теж важлива складова філософської освіти, хотілось би сказати вголос. Так, без історії нікуди і ніяк, але у філософській освіті мають бути й такі елементи, що наочно

відображають сучасний стан філософської науки і можуть бути ефективно застосовані при розв'язанні багатьох сучасних проблем. Дуже важливими в цьому плані видаються, наприклад, такі дисципліни, як епістемологія, логіка, риторика, етика, естетика, філософія мистецтва, соціальна філософія, філософія історії, філософія мови тощо. Тут, як мені здається, теж є що покращувати. Річ у тім, що іноді такі дисципліни викладаються з ухилом в історичний бік: відтворюються важливі погляди, що висловлювалися стосовно відповідного предмету у попередні часи, а актуальний стан відповідної дисципліни дещо губиться. Тобто вивчається, скажімо, не так сучасна епістемологія, як історія епістемології. Тут є куди вдосконалювати нашу систему філософської освіти. Є ціла низка дисциплін, які потребують регулярного оновлення. Це стосується навіть історико-філософських дисциплін. Треба, щоб слухач відповідної дисципліни долучався до найактуальніших сучасних дебатів стосовно відповідного предмету і потім сам міг брати участь у подібних дебатах вже на професійному рівні.

А. Б.:

Цілком погоджуюсь з тезою Сергія Вікторовича щодо необхідності поєднання власне наукових розвідок і наукового світогляду викладача з тим, які дисципліни він викладає, яким є їх змістовне наповнення. На жаль, розуміння, для чого студенту філософська освіта і здатність сприймати філософські знання, не починається з навчанням в університеті, тому доцільно впроваджувати філософську пропедевтику в шкільну освіту. Такий підхід дозволив би вирішити цілу низку питань – від працевлаштування випускників філософських спеціальностей до підвищення рівня інтелектуальної культури абітурієнтів і в подальшому – здобуття ґрунтовних знань під час навчання в закладах вищої освіти. Коло замикається. Зміст філософської освіти пов'язаний з особистістю викладача, його філософською обізнаністю і культурою. За таких умов відбудеться справжнє осмислення і засвоєння філософсько-культурної спадщини, що, в свою чергу, дозволить якісно підвищити рівень і змістовність філософської освіти. Перенос наголосу із суворих рамок, що і як викладати, на академічну свободу викладача – буде, насправді, певним підґрунтям змісту філософської освіти.

Л. Ш.:

Шановні колеги, як не прикро це буде звучати, але змістовне наповнення навчальних планів, філософських дисциплін, які викладаються, залежить від кадрового складу викладачів кафедр, від їхньої освіти, від їхнього фаху, нарешті від того, що їм потрібно працювати. Учасники сьогоднішньої дискусії – майже всі випускники філософського факультету, вони знають, якого рівня спеціалістів готує факультет – це високий рівень. Можна і себе критикувати, звісно, але Михайло Іванович

підтвердить, що випускники бакалаврату оцінюють свою підготовку як ґрунтовну, фундаментальну для спеціальності, яка містить комплекс дисциплін з історії філософії, з теоретичної і практичної філософії і т.д. І з такою освітою їх залюбки беруть на магістерські програми вже з інших спеціальностей.

Водночас зміст викладання філософії у багатьох ЗВО залежить від того, на що спроможні викладачі, що вони реально можуть представити. Про що говорив Іван Васильович: вони викладають те, що можуть запропонувати. З цього виходять заклади освіти у формуванні навчальних планів, тому не може бути обов'язкового для всіх переліку дисциплін. Стандарти з філософії, які ми розробляємо, містять доволі уніфікований перелік, але заклади освіти можуть відходити від цих обмежень в укладанні робочих програм, у переліку дисциплін розширювати свої можливості. Сергій Вікторович правий, дійсно, повинна бути представлена дослідницька складова кожного викладача. Але будемо реалістами: потрібно розуміти, що перекіс в історико-філософський чи школярський вимір у викладанні небезпечний. Водночас, з іншого боку, в університетах працює чимало кандидатів і докторів філософських наук, які не мають, як говорили раніше, фахової освіти. Вони утворюють кафедри, їм потрібно працювати, підтримувати свою життєдіяльність, викладати ті дисципліни, які в їх ситуації потрібні. Але крайності небезпечні, з одного боку, школярство, а з іншого, кожен викладає те, що може.

С. П.:

Ремарка стосовно того, що Людмила Олексіївна сказала. Приклади, які Ви наводили і ситуація, коли викладачі викладають «що можуть» – зрештою те, в чому лише поверхово обізнані, засвідчує деградацію фахових кадрів. Для якісної підготовки студента найважливіше не те, в якій саме галузі викладач є фахівцем, а наскільки він відбувся як правдивий інтелектуал. Якщо людина плідно попрацювала дослідником і здобула значущі результати, то вона передає студенту передусім не свої знання певної проблематики, а здатність до продуктивної інтелектуальної роботи – без симуляцій, підробок і примітиву. Зрештою, вся філософська освіта – це опанування здатності мислення. І вже додаткове питання, через яку саме тематику – гносеологічну, історико-філософську, етичну – відбувається формування повноцінного інтелектуала. Головне – це якість процесу. Тому я наголошував, що саме дослідник має читати те, в чому він саме компетентний. Бо лише тоді виникає правдива відповідальність за те, що робиш. Розумію, не завжди є такі прямі можливості, але це те, до чого варто було б прагнути. Дуже добре, що Людмила Олексіївна привернула увагу до недоброякісності так званих філософських, а часто-густо загалом тих кадрів, які випускає український університет. Це величезне лихо, це вже національна катастрофа, коли наразі, мабуть,

вже переважна більшість людей з науковими ступенями не є реальними дослідниками. Не кажу навіть значними вченими, що досягли високих інноваційних результатів, які мають значущість в обширі світової науки – ні, просто реальними дослідниками не є. Це фатально, але потребує окремої розмови.

А. Д.:

Навздогін дві репліки стосовно сказаного. Я, певно, єдиний представляю тут кафедру історії філософії, відповідний філософський «цех». Нині вже чимало говорилось про цей фах, про цю сферу. Хотів би наголосити на тій речі, що насправді є багато слушного у сказаному. Тобто, доксографія, таке шкільництво, така рутинна робота, абсолютно нетворча і інерційна, має місце в дуже багатьох вишах. Це зрозуміло. І передусім у периферійних, скоріш за все. Але все одно я хотів би сказати, що цей фундамент таки має бути дуже суттєвим. Вадим Ігорович правильно наголошував на теоретичній і практичній філософії. Тим не менше, і Вадим Ігорович, і інші розуміють прекрасно, що оцей фундамент завжди має бути належно опрацьованим і належно ретрансльованим. Без цих речей справжнього, повноцінного поступу, кваліфікованої діяльності годі уявити.

З іншого, боку я хотів би висловитися у зв'язку із реплікою Сергія Вікторовича щодо доксографів. Це таке моє суб'єктивне спогадування дуже давнє. 1997 рік. У нас у Львівському університеті проводилась конференція по К'еркегору. І серед учасників був Сергій Вікторович. Я пригадую, назва його доповіді звучала: "Екзистенційна помилка Сьорена К'еркегора". Це приклад творчого спів-мислення і здатності критикувати авторитетів. Подібні речі справді треба брати на озброєння.

І навздогін цьому ще одна річ, на чому я завершу. Майже якось не поміченою, принаймні поки що, промайнула інформація, зокрема, у соцмережах, про вихід у світ і попереднє успішне збирання коштів на вихід "Європейського словника філософії", п'ятого тому. Я думаю, що це серйозна запорука певного розвитку саме в тому плані – щодо понять, щодо якихось напрацювань у царині філософських понять. І це мало би стати «настільною книгою» і на філософських факультетах, і на будь-яких гуманітарних кафедрах вишів України. Це важливо, мені здається. Дякую.

3. Що варто змінити у форматі філософської освіти в Україні?

Модератор: Пропоную перейти до питання про зміст філософської освіти. Запрошую до слова Івана Васильовича, який ще застав як викладач часи, коли змістом філософської освіти в Україні був усучіль один марксизм, і варіантів практично не було. Водночас, не зовсім справедливою була позиція вже у 2014 році нового на той час міністра освіти

Сергія Квіта і деяких членів його команди, які вважали, що філософи і досі продовжують читати в Україні один марксизм. Ми вже ніби остаточно розвіяли це хибне уявлення, на сьогодні у наших університетах викладають філософію як таку, хоча філософія може мати і марксистське втілення, як і інші свої втілення. З іншого боку, Іван Васильович як фахівець сам є прикладом того, що навіть за радянських часів класична філософська освіта не зводилася лише до марксизму чи супутніх йому ідеологічних догм. Втім, на сьогодні безумовно наявне розмаїття філософських шкіл, філософських поглядів в різних університетах України – і це добре. Іване Васильовичу, прошу Вас сказати, яким є Ваше враження як керівника, чи все добре у нас зі змістом філософської освіти, чи ще треба змінювати щось.

І. К.:

Шановний Михайло Іванович, з одного боку, делікатно натякнув на мій поважний досвід (що вимірюється десятиліттями) і тим самим відіслав мене до моєї історичної пам'яті щодо змісту філософської освіти майже тридцятилітньої давнини, а з іншого боку, як досвідчений методист, який вже більше години модерує нашу дискусію, запропонував трішки «розслабитися», взяти паузу для «розрядки», яку я маю заповнити. Хотів би відреагувати на тезу, яку висловила Людмила Олексіївна. Отже, спробую поєднати одне з іншим. Так от, пригадуючи зміст філософської освіти (філософської освіти в університетах, а не філософських факультетах) водночас мені пригадалися слова Оскара Уайльда в його записках про Америку. В танцювальному салоні над піаніно він прочитав надпис: «Будь ласка, не стріляйте в піаніста. Він грає як уміє». В більш точному перекладі це звучить так: «Будь ласка, не стріляйте в піаніста. Він старається з усіх сил». Свого часу із розкладів занять зникли дисципліни «Діалектичний матеріалізм» та «Історичний матеріалізм», і разом з ними зникли і обов'язкові програми. Натомість з'явилася дисципліна «Філософія», але вже без обов'язкової програми. Прізвище викладача в розкладі, зазвичай, присутнє. Коли студент свого часу підходив до розкладу і бачив знаходив там лекцію «Що таке метафізика?», а поруч прізвище викладача Мартіна Гайдеггера, то, напевно, в ній йшлося про філософію М. Гайдеггера, або ж, філософія промовляла до слухачів устами Гайдеггера. І тут питань не виникає. А коли зараз студент підходить до розкладу бачить там дисципліну «філософія» і прізвище викладача Іванова (чи Сидорова з усією до них повагою), то важко собі навіть уявити, що йдеться саме про їхню філософію і, тим паче, що філософія (в якомусь розумінні *philosophia perennis*) промовляє до студента устами цих викладачів. Адже все це занадто унікально і ексклюзивно, щоб бути масовим.

Отже, коли стало очевидно, що викладати філософію в марксистській парадигмі вже не можливо, а для викладання власної філософії чи то

бракує філософських амбіцій, чи відповідальності, чи наявна надмірна філософська «скромність», то більшістю викладачів було обрано, як їм здавалось, найбільш «підходящий», зручний, легкий і, головне, на позір найбезпечніший шлях викладання філософії – через звернення до її історії. «Пройтись» по її історичних періодах, відбираючи персоналії за принципом власних симпатій і антипатій, чи власних знань. «І викладає як уміє і, водночас, старається з усіх сил». І в такому випадку студент отримував не дуже повноцінні знання і з філософії, і з історії філософії. А те, що пропонується як зміст філософської освіти в ЗВО (на нефілософських факультетах) є надзвичайно важливим. Йдеться не тільки про ресурс збереження філософії в просторі вищої освіти. І тепер я перейду від змісту філософської освіти до формату її отримання. Я поділяю точку зору Мераба Мамардашвілі, який пропонував зараховувати на філософський факультет тих студентів, які на першому /другому курсі будь-яких факультетів прослухали курс філософії, зрозуміли, що це те, що їм потрібно, це те, що може стати їх професією, це те, з чим вони готові пов'язати своє життя в майбутньому. Але ж під такий формат філософської освіти має бути сконструйована наша система освіти.

А. Б.:

Зараз від мене буде маленька репліка. Хочу звернути увагу, що, на жаль, сьогодні не актуалізується питання стосовно викладання філософії на рівні середньої школи. Тобто це має бути спеціальна шкільна філософія, не в розумінні шкільництва, а розумінні початкового елементу системи філософської освіти. Тоді буде ставлення вступників до філософії більш свідоме і більш адекватне. Але я розумію, що та реформа середньої ланки освіти, яка зараз відбувається, поки що не передбачає таку підготовку.

Модератор:

Так, були розмови, що наших філософів з дипломом бакалавра можна направляти в школу на роботу, але поки що цього не бачимо. Була ідея філософію як елемент базової гуманітарної освіти перевести з першого курсу викладання в університетах у випускні класи середньої школи, зокрема ліцеїв і гімназій. Але був ризик, що з університетів філософію би прибрали, а у школі вона так і не з'явилася би.

А. Д.:

Насправді, у європейських країнах, от наприклад, у Австрії, є і те, і друге: філософія є і у школі, і потім продовжують її вивчати на першому курсі університету.

А. Б.:

Але якщо ми про це заговорили, то вибір дисциплін, які здійснюють у нас, в Черкаському технологічному університеті, студенти на другому курсі говорить явно про популярність філософських дисциплін і дисци-

плін філософського спрямування. Так, ми з філософськими дисциплінами в університеті вийшли на третє місце – і завдяки якості викладання також. Адже це вибір після того, як студенти слухали філософські дисципліни на першому курсі. Це вибір таких дисциплін, де розвивається креативне мислення, критичне мислення. Вибір цих дисциплін здійснюється анонімно, на сайті, на це ніхто абсолютно не впливає – це дійсно вільний вибір студентів.

В. М.:

Насправді у нас в Києво-Могилянській академії все це було з самого початку: вже з початку 1990-х років читання дисциплін за вибором студентів було у нас абсолютною нормою. Вибіркових дисциплін в НаУКМА завжди було багато, і на них записувалося багато студентів з різних факультетів та різних спеціальностей. Зокрема на філософські та релігієзнавчі дисципліни записувалися і записуються не тільки філософи та інші гуманітарії, а також правники, інформатики, економісти, представники інших факультетів. Великою мірою це, зрозуміло, залежить від викладача і тематики дисципліни. Більшою популярністю користуються курси з міждисциплінарною тематикою і такі, що пов'язані з популярними актуальними феноменами та трендами. Наприклад, серед дисциплін вільного вибору, викладання яких забезпечує кафедра філософії та релігієзнавства, упродовж багатьох років у студентів різних спеціальностей користується величезною популярністю дисципліна, присвячена масовій культурі. Масово записувалися також, скажімо, на дисципліну, присвячену філософії у кінематографі. На такі дисципліни має місце навіть ажіотаж, бо є певні обмеження і не завжди вдається записатися усім, хто хоче. Тобто філософія може жити й за таких умов. Однак, останнім часом, як вже зазначалося, філософію перестали викладати на перших курсах для студентів усіх спеціальностей. Це, зрозуміло, не сприяє її популярності. Але не тільки в цьому проблема. На будь-які вибіркові курси стали записувати в цілому менше, бо з 2015 року, відповідно до загальнонаціональних норм, нормативна частина навчального плану зросла, тоді як максимальний осяг тижневого аудиторного навчання навпаки – зменшився. З іншого боку, повторюся, вибіркові дисципліни були і продовжують складати значну і важливу частину навчальних планів на усіх рівнях навчання.

С. П.:

Продовжу пунктиром деякі сюжети, що вже пролунали у виступах колег. Ми добре розуміємо, що філософія – це лише слово одне. Але існує вона як чимало різноманітних інтелектуальних стратегій. Які не лише відмінні, а й часто контрадиктивні одна до одної. Так, для аналітичної традиції – все, що поза її межами, то взагалі не філософія, а якесь шахрайство, в кращому випадку омана. Вже йшлося про величезну кіль-

кість програм по філософії в Україні, але ці програми в переважній своїй більшості не мають свого обличчя. Яку інтелектуальну традицію вони відтворюють? Про це навіть не замислюються. Вони просто про все. Начебто філософія – це щось на кшталт якоїсь фізики твердого тіла з її спільною тематикою, єдністю концептуального апарату, методів тощо. Але ж у філософії зовсім не так. Філософія як один велетенський всеосяжний монолог, такий собі Мегатрактат – це колапс мислення. Тоді як покликанням філософії є не до колапсу розум приводити, а постійно примножувати людську здатність розуміння та відкривати нові смислові горизонти. Така природа філософського дискурсу має відбиватися і на форматі філософської освіти, на структурі та способах реалізації навчальних програм. Не зовсім правильною задачею є «вчити філософії», й зовсім хибною – вчити «філософію взагалі». Лише шляхом власного теоретичного самовизначення отримуєш доступ й до інших шляхів думки. Наявні осередки філософської освіти мали б визначитися – у вигляді власних програм – якій парадигмі (чи то традиції) філософського мислення вони надають перевагу. На що концептуально орієнтуються. Це, звісно, не означає такої суворої дисципліни: от ми орієнтуємося на аналітичну традицію, а якщо ти з цією традицією не працюєш, то киш тебе. Це занадто. Але обличчя мало би бути. Тоді філософський простір країни став би такою собі інтелектуально яскравою галявиною, на якій зростають різні квіти, а не бляклим глинястим пустирем. Це перше, що хотів би зауважити. Наступний момент – дуже істотна відмінність бакалаврату і магістеріуму. Коли ми працювали з колегами над стандартами, то ідея полягала в тому, що бакалаврат філософський мав стати найбільш якісним форматом підготовки гуманітарія взагалі, а не просто філософа. Тобто тим осередком, тією інституцією, в якій краще за все розвивається здатність мислення та відповідні навички гуманітарної праці. Ми добре розуміємо, що опанування навіть базових навичок – це питання не одного року. Бо така задача є вельми складною. Як на мене, то бакалаврат філософський має бути зосередженим не на суто філософській спеціалізації як такій, а шляхом опанування філософських сюжетів і філософських практик давати гарну виучку мислення. Готувати інтелектуала як такого, гуманітарія; а зрештою, й не тільки гуманітарія, бо здатність мислити – універсальна.

Натомість, ґрунтовна спеціалізація у філософському дискурсі та опанування конкретних філософських проблем – це вже справа магістерських програм. Мені здається, якби така орієнтація була прийнята, тоді б філософські програми, філософський бакалаврат зміг би завоювати в системі університетської освіти потужні позиції. Звісно, якщо б він зміг вийти на високу якість підготовки інтелектуалів.

Ще один момент щодо форматів. Вадим Ігоревич вже казав про вільний вибір студентами курсів. Це правильно, але я б посилив цей принцип. Природно, щоб студенти були залучені у визначення форми й навіть змісту навчального процесу. Хай це не здається парадоксальним. Той, хто навчається, повинен мати простір для своєї інтелектуальної ініціативи. Бо лише так у нього може сформуватися свідомий освітній запит, відбутися реальне фахове самовизначення. Звісно, найусталеніша форма реалізації цього принципу – це вільний вибір дисциплін. Але навіть в Могилянці, яка в певному сенсі була прикладом такого вільного вибору і через це мала високу привабливість, останніми роками бачимо постійне зменшення потуги цієї складової навчання. Вона розкладається, нівелюється, звужується. Тоді як навпаки, вона мала б набувати більшої інтенсивності і впливу. Мій особистий досвід читання політичної філософії політологам показав, що зрештою участь студентів у визначенні тематики курсу – цілком можлива і продуктивна річ. Адже зрозуміло, що політична філософія – то величезне проблемне поле. Все його неможливо охопити. Можна по ньому піти вправо, вліво, тут повернути, там затриматися – можна повсякчас його збирати як різноманітну структуру, такий собі інтелектуальний пазл. Не може бути одного курсу політичної філософії. Це так хоча б тому, що якимось десятком тем, які вдається втиснути в семестр, охопити все розмаїття питань неможливо. Отже, серед них з необхідністю треба обирати – що взяти до уваги, що винести за дужки. А якщо все одно вибір робиться, то чому у його здійсненні не залучити самих студентів? Вони таким чином отримують більшу мотивацію, відповідальність, мають виявити свою аналітичну здатність – зрештою, просто задуматися над своїми пріоритетами, відчувати інтелектуальну небайдужість. Залучення самих слухачів у визначення змісту навчання – надзвичайно важлива річ, якій увага нині взагалі не приділяється.

Я б наголосив на слові «слухачі», а не студенти. Тут криється ще одна величезна вада сучасного університету та одне з пояснень, чому він тривалий час перебуває в кризі. Університет зовсім не працює з громадським запитом на освіту. Так, всі кажуть про принцип навчання протягом життя. Добре. А в мене зустрічне питання: як реалізувати цей принцип через існуючу університетську систему? Наприклад, мене зацікавив курс феноменології. Я, наприклад, бізнесмен. Я хочу послухати про це. Приходжу в університет і кажу: «В мене такий запит». А мені кажуть: «Складай ЗНО і навчайся». Це ж абсурд. Скажімо, в університетах до революції був формат вільних слухачів, коли людина могла записатися на курс, не вступаючи в університет і прослухати його разом зі студентами. Якби університетська програма дозволяла такий формат, відчутно б знизилась критичність ситуації стосовно фінансування освіти, бо такі

люди оплачують курси зі своєї кишені. Мені здається, це могла б бути потужна складова підтримки університетської системи. Це лише один приклад гнучкого реагування на освітній запит громадян. Якщо університет буде відтворювати в наявних умовах свій давній усталений формат, який тягнеться ще з радянських часів, коли були цілком інші умови та інше значення освіти, то він зрештою опиниться на маргінесі суспільного і інтелектуального життя. Вже сьогодні людина отримує освіту не в Україні, а в світі. І невдовзі більшість молодих людей скажуть «фу» на ваші університети, ми поїдемо в Європу. Там дешевше, якісніше, кращі перспективи тощо. Тоді вже перелаштовуватись буде запізно. Тому – гнучкість форматів і чутливість до запитів громадськості на освіту має бути топовим моментом перелаштування зокрема й філософських інституцій. Адже на відміну від природознавців, у філософів значно вигідніше становище. Освітній запит людей значно ширший й потужніший у філософів, у мистецтвознавців, у психологів. Цим потрібно розумно скористатися для посилення позицій університету та інтелектуального зростання суспільства.

В. М.:

Майже з усім зі сказаного паном Сергієм згодний, але стосовно можливості залучати до прослуховування філософських дисциплін людей, які не навчаються в університеті, або навчаються за іншою спеціальністю, певні можливості є вже зараз. Насправді у нас можна отримати такий статус, як вільний слухач. Час від часу до нас приходять люди, які хотіли б послухати якийсь конкретний курс. Процедура їх допущення до прослуховування тих чи тих курсів існує. Інша справа, що далеко не всі, цей статус отримавши, дослуховують відповідні курси до кінця. Це й не дуже дивно. Одна справа, якщо курс читається на спеціально для цього створеній приватній освітній платформі, такій, скажімо, як Культурний проект, і адаптований для відповідного слухача, який хоче доволі швидко поглибити свої знання стосовно того, що його особисто цікавить. Але зовсім інша справа, коли йдеться про тривалі заняття з різних, нерідко доволі складних та не завжди дуже популярних дисциплін, результатом яких має стати здобуття права отримати академічний ступінь. Університетська система все ж таки значно вимогливіша та виснажливіша: лекції, семінари, колоквиуми, контрольні, тести, бали, заліки, екзамени, курсові, кваліфікаційні роботи тощо. Вільним слухачам витримати це важко. Принаймні таким є мій досвід щодо вільного прослуховування дисциплін в університеті. Цей досвід не дуже багатий, але саме такий.

Окрім того, є ще один формат розширення кола наших слухачів – сертифікатні програми. Скажімо, основна діяльність нашої кафедри пов'язана із підготовкою випускників за спеціальністю 033 Філософія, однак завдяки наявності у нас блоку релігієзнавчих дисциплін ми також

запровадили на бакалаврському рівні сертифікатну програму з релігієзнавства. Йдеться про низку курсів, записавшись та прослухавши які, студент бакалаврської програми на додаток до основного диплому може отримати сертифікат з релігієзнавства. В цілому в НаУКМА є чимало різних сертифікатних програм, завдяки чому спектр навчальних послуг, які може отримати студент впродовж навчання на тій чи іншій освітній програмі, істотно розширюється. Можна робити дуже різні, зокрема й міждисциплінарні програми. Це, звісно, доволі важко і далеко не завжди гарантує успіх. Є у нас в університеті дуже привабливі сертифікатні програми, наприклад, з психологічної допомоги. Є й менш успішні. Однак очевидно, що це один із можливих напрямків розширення кола наших слухачів.

Є й ще один напрямок. Зараз вже йде третій місяць, як ми на знаходимося на карантині і здійснюємо навчання у дистанційному режимі. Це абсолютно новий досвід. Коли все починалося, абсолютно неможливо було уявити, як довго можна буде у такому режимі працювати. Спочатку взагалі здавалося, що треба почекати кілька тижнів, а потім все повернеться до звичайної аудиторної роботи. До цього також додавалися сумніви такого ґтибу: хай це можливо з іншими дисциплінами, але хіба можна викладати дистанційно філософію, хіба це не абсолютний нонсенс? Як показує досвід, не все так фатально. Ми закінчили один семестр, провели сесію, зараз вже розпочали новий семестр. З'ясовується наступне: якщо, скажімо, обмежити дистанційне навчання простим письмовим відпрацюванням семінарських занять, використовуючи для цього одну лише електронну пошту, це щось одне, а якщо долучити насправді дуже широкі потенціали, що є у сучасних електронних платформ, створених спеціально для дистанційного навчання (таких, скажімо, як Moodle; у НаУКМА використовується власна модифікація цієї всесвітньо визнаної платформи дистанційного навчання – DistEdu), та додатків для онлайн-конференцій (таких, як Zoom та MS Teams), це вже щось зовсім інше.

Звісно, усі ці електронні платформи та додатки – не панацея. Ба більше, без аудиторної роботи гуманітарна освіта взагалі не можлива. Тотальна «діджиталізація» та «онлайнізація» філософської совіти стане для неї абсолютною катастрофою. Але застосування змішаного навчання (дуальне навчання, *blended learning*) – це те, що має великі перспективи. Зрозуміло, це потребуватиме абсолютно інших підходів – як щодо організації навчального процесу, так і щодо обліку робочого часу викладачів. Адже для того, щоб якісно підготувати курс, в рамках якого можуть бути елементи дистанційного навчання, треба витратити багато додаткових зусиль та часу. Наприклад, зараз усі викладачі змушені докласти набагато більше зусиль, ніж у докарантинні часи. Однак, повернутися назад вже не вдасться. Засоби дистанційного навчання в чомусь

виявилися схожими на Чеховську рушницю, що довгий час висіла на стіні й очікувала свого часу. Зараз цей час настав. Пандемія виступила свого роду тригером, який запустив цей механізм. Думаю, нам доведеться вводити елементи дистанційного навчання, особливо на магістерському рівні. Однак ще раз підкреслю: про повну «діджиталізацію» теж не може йтися, адже жодна електронна платформа не зможе повністю замінити очні заняття в університетських стінах. Дистанційна освіта – лише інструмент. Якщо використовувати його продумано та поміровано, він може виявитися дуже ефективним.

Модератор:

Стіни університету не лише дисциплінують, але й надихають.

А. Д.:

Щодо стін, то я хотів би уточнити, що наші стіни первинно належали до Галицького сейму, Галицького ландтагу. Тож «первісно» це не зовсім університетські стіни. Але це не найголовніше, звичайно.

Я про що хотів сказати. Дивовижно те, що каже Вадим Ігорович. Це дуже цікаве явище. У нас в університеті у рамках ДВВС (дисциплін вільного вибору студентів) теж в абсолютному топі є міждисциплінарні речі – особливо ті, які стосуються філософії та кінематографу. Завжди не менше двохсот студентів (це найбільше з можливої кількості) записуються на курс по кінематографу і філософії.

Тепер про інше. Стосовно міждисциплінарності – з тим, що говорилося раніше, я абсолютно погоджуюсь. От приклад Івана Васильовича з приводу Мамардашвілі. Зверніть увагу на те, що три ключові фігури західної філософії 20 століття – Едмунд Гусерль, Мартін Гайдегер, Людвіг Вітгенштайн – вони починали не як філософи. Вони починали, відповідно, як математик, як богослов, як інженер. Так що в принципі – це річ, про яку казав пан Пролєєв. Коли ми кажемо, що приходить бізнесмен, який хоче дізнатися, будучи зрілою людиною, про філософські матерії, це навіть на такому рівні знаходить свій відгомін і підтвердження. Так що це такі класичні приклади.

Стосовно дистанційної освіти я був би більш скептичним, ніж Вадим Ігорович. Зрозуміло, що для молодих людей це дуже звична форма і багато хто це з радістю приймає. Але, на мій погляд, багато речей вихолощується. Все стає пласким, неструктурованим, «неживим», не відбувається глибинного засвоєння матеріалу – це помітно надто в гуманітаристиці, де значення живого спілкування годі переоцінити. І є багато приводів, аби говорити про імітацію і вихолощення суті. На жаль. Але в плані поєднання, певної комбінації, то тут погоджуюсь. Йдеться радше про інтенсифікацію навчального процесу – через гармонійне, збалансоване поєднання офлайн- та онлайн-режимів роботи, із значно меншою питомою вагою останнього.

С. П.:

Хотів би репліку додати щодо дистанційної освіти. Погоджуюсь з тим, що це нова ситуація, яка створила й нові можливості. Як то кажуть, «не було б щастя, так нещастя допомогло». Але разом з тим, ситуація дистанційного навчання оприявила й неоднозначність ефектів. Наприклад, викладацьке навантаження в цьому режимі дійсно зростає. Це пов'язано не тільки з підготовкою матеріалів для розсилки студентам. То ще півбіди. А от оцінювання, реагування на роботу студентів – то шалені витрати часу. От, наприклад, на чергову тему даю питання, і мені приходять кілька десятків есе, які маю перевірити. Порівняйте – одна пара семінару і натомість 30 есе, які потрібно перевірити й оцінити. Звичайно, обсяг витрат часу зростає на порядок. Це не дуже продуктивно. А от інший формат, який вдалося вельми успішно застосувати, подібний до режиму нашої відеоконференції. В мене було чотири студенти, які писали курсові роботи. Ми з ними в режимі такої відеоконференції зробили публічний віртуальний захист. Цілком органічно і плідно просиділи 3 години, ніхто нас не обмежував і не підганяв. В чому тут виграш? Мали можливість ґрунтовно, спокійно, вдумливо говорити та полемізувати. Всі залишились надзвичайно задоволені. Бо зазвичай людина виступає п'ять хвилин, пару питань – і весь захист, давай наступний. А цього року вони отримали зворотний зв'язок, конкретну зацікавлену реакцію, побачили свою роботу очима інших. Це реальний виграш. І для викладача також, бо наочно бачиш, якими інтелектуально вправними особистостями стали студенти. Відчувати це дуже приємно. Такими вдалими форматами можна доповнювати навчальний процес й у звичайні часи. Хоча, звісно, живе спілкування це не замінить.

4. Який досвід бурхливого розвитку публічної філософії в Україні останнім часом може бути корисним для удосконалення академічної освіти?

Л. Ш.:

Обговорення проблематики публічності філософії ґрунтовно представлено на сторінках філософських журналів: це і «Філософська думка» (Філософія в публічному просторі. 2019); «Філософські проблеми гуманітарних наук» (Філософія в публічному просторі, 2019) та ін. Також колеги-філософи актуалізовані в публічному просторі, більшості з нас, як і мені, близька позиція публічного філософа-інтелектуала. Такий ідеал сформований у Просвітництві як тип інтелектуала, який щасливо сполучає в собі риси філософа, публіциста, духовного світоча і політичного активіста. Якщо говорити про формати, то мінливі, суперечливі ситуації в сучасній Україні спонукають більше, на мою думку, залучатись не

лише в осередки, де можливо показати свій фах і спеціалізацію. А навчитись актуалізувати себе через залучення в конкретні ситуації і контексти, розв'язання важливих питань і проблем, які постають перед людиною і суспільством. Часто філософи виступають в ролі гуру, провідників певної ідеї, повчають, ведуть себе як світочі.

Я постійно згадую Мирослава Володимировича Поповича в такому контексті, як він зміг бути всюди, реалізував себе як філософ і на барикадах виступав як філософ і громадянин, і в публічному, і в професійному середовищі. Дійсно, академічний формат звичний для нас. Часто філософам дорікають за елітарність, за спілкування в обмеженому форматі між собою, просять вийти в люди, до конкретних проблем. Я не закликаю іти в люди, але проявляти більше активності, прояснювати важкі ситуації і питання, які стосуються саме українського сьогодення, мабуть, потрібно. Можливо, тоді публічно визнають філософа-інтелектуала духовним світочем. Знову ж таки не претендую закликати, але формат дистанційного навчання залучає до цього, сприяє. Якщо маєш намір публічно висловити свої думки, будь ласка, ніхто не заважає це робити у віртуальному просторі. У форматі соціальних мереж, YouTube, не обов'язково в аудиторії, в конкретних освітньо-просвітницьких осередках, за оплату. Ми знаємо, хто зараз є лідерами думок – це блогери. Будь ласка, ставай блогером, філософом – лідером думок. Мені здається, що це більше приверне уваги. Зрозуміло, що тут є свої застереження, але якщо зважено і відповідально ставитися до цього, то неможливо знизити свою професійну планку.

Модератор:

Нині усі ми стали завдяки дистанційному навчанню, до якого нас змусив коронавірус, набагато ближчими до публічної філософії, яка давно вже використовує відео-лекції та інші елементи дистанційного навчання як легкий доступ до будь-якого споживача. На YouTube можна знайти багато наших колег, хто готує такі лекції. Але публічна філософія є і у форматі зустрічей в аудиторії. У цьому разі теж є дечому повчитися у публічної філософії. Також привертає увагу практично миттєвий зворотний зв'язок з аудиторією у випадку публічної філософії: наприклад, три слухачі – одна сума грошей за лекцію, тридцять слухачів, умовно кажучи – у 10 разів більша сума лектору. Тобто зворотний зв'язок і більш швидкий, і більш гнучкий – не так, як в університеті, де є ставка, і вона не дуже залежить від якості лекцій, в усякому разі – від визнання студентами цієї якості. Можливо, цей досвід публічної філософії, можливо, щось інше було би корисним для переймання у практику академічної філософії?

С. П.:

В цьому цікавий не стільки фінансовий, скільки змістовний досвід. Те, що ми називаємо публічною філософією, досить нове явище для

України. Фактично йому кілька років. Але явище надзвичайно потужне, цікаве і є вельми повчальним для нашої сфери. Якщо до нього уважно поставитися, можна багато що змінити як у способі існування філософської спільноти, так і загалом в перспективах філософської справи. Причому, як в інтелектуальних, так і соціальних перспективах – щодо місця, яке вона займає в суспільстві взагалі.

Наголосив би на серйозності явища, яке називаємо публічною філософією. Не варто керуватися стереотипним уявленням, що це популяризація філософських ідей. Явище набагато серйозніше. Воно позначає цікавий соціальний парадокс. Адже бачимо, що з боку державних інституцій, передовсім міністерства освіти, відбувається фактично дискредитація філософії, витіснення її на маргінес університетської освіти і взагалі інтелектуального життя. В останні п'ять років це набуло нових обертів і на сьогодні місце філософії в університетах (а відтак й у офіційній матриці освіченості) гранично скоротилося. Однак, одночасно з цим применшення ролі філософії в державно легітимованих освітніх інституціях, бачимо й зворотній процес – потужне зростання суспільного (я б навіть сказав, громадського) запиту на філософію. Якраз його і демонструє феномен публічної філософії. Чинovníки кажуть філософії «зникни!», а народ заперече: «ні, нам цікаво». Настільки цікаво, що люди готові підтверджувати це своїми грошима. І це в умовах нашої країни, посеред дуже скромних статків наших громадян! Хоча більша частка публічного дискурсу безоплатна, здійснюється на волонтерських засадах. Всеукраїнський конкурс філософських стартапів, який ми проводили позаминулого року, показав, що лєвова частка цих проектів створена на ентузіазмі. Що викликає щирю повагу, але не дуже позитивно в умовах вельми скрутного фінансового положення філософських кадрів. Цей розмаїтий, зацікавлений і досить широкий запит на філософію ставить її на інше місце в суспільній свідомості і в суспільному житті. Філософія починає відігравати роль, яку ніколи не відігравала. Якщо уявити, що цей тренд буде посилюватися і розгортатися, то можна казати про серйозну зміну місця філософії у суспільстві. Може, це мрія, але вона не безпідставна.

Другий момент – щодо змісту публічної філософії. Може, хтось уявляє, що робота у форматі публічної філософії – це просто популяризація, коли треба швиденько доступною мовою розповісти те, що ми як фахівці знаємо. Абсолютно ні. Мій досвід роботи майданчиках публічної філософії засвідчує зовсім інше. Звісно, є й випадки суто популяризаторські, але наразі виношу їх за дужки. Вони не головні, не визначають природу тренду. Публічна філософія – це просто інакша ситуація мислення. По-своєму вона не простіша за академічну. Вона висуває не менш серйозні вимоги до інтелектуала, ніж університетська аудиторія. Зауважу, що

університетська аудиторія – усталений формат роботи, певна задана дисциплінарна матриця. Як такий, він навіть простіший. Йому легше відповідати, ніж новим ситуаціям. Потреба в креативності інтелектуала, в його компетентності та різноманітних здібностях в цих ситуаціях значно вища, ніж в стандартних університетських умовах. Навіть за обсягом. Скільки от читають стоїцизм на філософському факультеті університету Тараса Шевченка? Маленька частка курсу античної філософії. А на публічних майданчиках читаються цілі курси по стоїцизму, по окремих творах люди працюють по 10-15 аудиторних годин. Це неможливо уявити в структурі університетської освіти. Ніхто ніколи на це стільки часу не виділить.

Таким чином, нова ситуація публічної філософії змінює весь філософський й інтелектуальний ландшафт. Вона впливає на всі компоненти нашого інтелектуального життя, але назву бодай один з провідних. Це – мова нашого мислення. Спеціалізована філософська мова призначена для мовлення в колі фахівців, спеціалістів. І це природно. Але така природність має і свої негативні наслідки. Поступово людина втрачає здатність вже інакше говорити і мислити. Утворюється своєрідний, дуже умовний сленг, який стає маркером ілюзії якоїсь обізнаності, начебто високого інтелектуалізму тощо. Публічна філософія здійснює перевірку таких речей і спроможності інтелектуала до комунікації та досягнення розуміння. Адже якщо рух філософських ідей відбувається лише у замкненому колі філософів, а ті своєю чергою не здатні їх нікому повідомити, то тоді філософія потрапляє у стан самоізоляції. Публічна філософія потребує вироблення інакшої мови мислення – більш насиченої, варіативної, потужної, евристичної. Вона вимагає розмаїтіших способів аргументації, залучення апеляцій до інших сенсів та предметних царин тощо. Відтак, мова публічного дискурсу створює набагато більше можливостей, ніж академічний сленг, який часто приховує відсутність думки, а не надає їй пізнавальні переваги. Не важко передбачити, що публічна філософія буде все більше тиснути на академічну філософію. Це буде дуже позитивний тиск. Бо зрештою він змусить вводити в репертуар університетської освіти ті сюжети, сенси і способи роботи, які будуть виробляться вже в царині публічної філософії. Взагалі, розмежування на публічну і університетську філософії досить штучне. Воно пов'язано з інституційною кондовістю університету. Вадим Ігоревич казав, що начебто є право вільних слухачів, є сертифіковані програми, призначені для широкої громадськості, але все-таки наявність права ще не означає його дієвого ефекту. Християнину можна сказати: «А чи знаєте ви, що є канонічне право всезагального священства у християнстві; за яким по суті всі християни – священники?». Цей принцип не відкидає ані православ'я, ані жодна інша гілка християнства. Але як реалізуєть-

ся це всезагальне священство? Є клір і є миряни, от що твердо знає кожен віруючий. Тому – де право, а де практика. Реалізація права вільних слухачів – це і реклама, і гнучка організаційна система реагування на такі запити, і зручні формати, багато різноманітних складових. Університет зрештою буде змушений розширювати свій репертуар за рахунок таких форматів. Просте питання: чому те, що зараз відбувається на публічних майданчиках філософії, не може відбуватися і в стінах університету? Чому університет не може залучити до себе такі ж можливості? Зрештою на тих майданчиках працюють ті ж самі університетські викладачі. Так чому університет цю царину не може опанувати і запропонувати себе як майданчик для реалізації інтелектуальних ініціатив? Це важко збагнути. Тільки зашкарублість мислення і, мабуть, різноманітні інструкції цьому заважають. Підсумок: публічна філософія – це явище, яке потребує серйозної уваги і є плідним як для розвитку академічної філософії, так і загалом університетського життя.

А. Д.:

У мене є таке суб'єктивне враження ще зі студентських років, правда, я не навчався на філософському факультеті, а на іншому (факультеті журналістики). І тоді я в книгозбірні знайшов книжку, яка називалась "Арістотель для кожного" (Aristotle for everybody). Для мене то було незвично, впадало в око, різало. Як можна такий матеріал представити в дуже доступній, яскравій, легкій формі? Питання на той час звучало риторично. Проте нині дедалі більше проявляється тенденція займатися саме такими адаптативними речами – для якомога ширшого загалу. З іншого боку, я хотів би сказати, що це питання традицій. Як на мене, є певні європейські нації (як на мене, ми дедалі частіше кажемо про те, що ми долучаємось до європейського контексту), в яких такого роду діяльність є віддавна розповсюдженою. В першу чергу французи, і вже давно. Тут ми можемо говорити про «публічного інтелектуала» Вольтера. І про Жан-Поля Сартра – вже у 20-му столітті. І про Бернара-Анрі Леві. І ми можемо сказати, що є зв'язок між філософським співтовариством, чи спільнотою, та істеблішментом Франції. І це теж давня історія. Візьміть хоча б приклад Емманюеля Макрона, який дуже тісно контактував з філософом Полем Рікьором. Він мало не секретарював у нього певний час, редагував філософські тексти. Це теж дуже важливо. У будь-якому разі, він мав дотичність до філософської царини.

І ще один момент. Ви знаєте, що у французів є вислів: *philosoph engagé*. Зверніть увагу, що слово "ангажувати" в українському слововживанні є скоріше з негативною конотацією. Він «заангажований», він «необ'єктивний», «упереджений» і т. д. А для французів це цілком позитивне визначення. Ангажований інтелектуал Сартр (така досить драстична його формула) казав, що філософ має місію втручатися в те, що

його не стосується. Звучить так, надто різко, сказати б. Це певний антагонізм щодо, скажімо, елліністичних філософів, тих же стоїків, а особливо епікурейців чи кініків, які дистанціювались від суспільного життя. Французи тут є в авангарді, так би мовити. Німці також долучаються, хоча меншою мірою. Зокрема, такі, як Габермас, який не тільки пише тексти, але й вступає в дискусії з канцлерами, кардиналами, іншими суспільно значущими фігурами. Це дуже публічно-активна людина, яка не тільки пише глибокі тексти, але й виходить на широку аудиторію. Тому, як на мене, це подібно до того, чим ми займаємось, точніше, ми дедалі більше наближаємось до європейської практики.

Я мушу сказати цілком конкретні речі. У нас у Львові багато чого робиться на ентузіазмі і, можливо, не на постійній основі. Але в нас є так зване *Café philosophique Lviv* («Філософське кафе, Львів»), яке намагається певним чином долучитися до цього дискурсу. Але я би хотів відзначити ваших київських колег, які дуже активно цим займаються. І Михайло Іванович Бойченко, і Сергій Вікторович Пролєєв, і Вахтанг Іванович Кебуладзе, багато інших, які долучались до цієї роботи. Я маю на увазі платформу «Plato's Cave» («печера Платона»). Там, очевидно, робиться багато корисних речей. Ви ж розумієте, люди збираються, йде певна дискусія. Це все записується, потім це виставляється в Інтернет, в Ютубі. Це доступно. І це, мені здається, той майданчик, який вельми успішно прокладає «місток» між академічною філософією та філософією публічною. Дякую.

А. Б.:

Ми маємо цікавий досвід в такому контексті – вже проведено шість Філософських форумів в Черкаському державному технологічному університеті. На захід, який проводиться щорічно до Всесвітнього Дня Філософії, збираються шанувальники любові до мудрості. Ми брали участь у конкурсі «Філософський стратап», запровадженим Інститутом філософії, наш проект став лауреатом.

Саме Філософський форум допоміг вийти на публічний рівень філософським спеціальностям. Майданчик Університету та його авторитет (тобто академічний вимір) дозволив нам реалізовувати як сертифікатні програми, про що ми говорили раніше, так і збирати людей, яких об'єднує любов до філософії, для дискусій і спільних роздумів. Популярність Філософського форуму породила запит на філософську освіту в приватних школах міста.

Філософська освіта втілює суть університетської освіти. Саме вона робить університет – Університетом і формує його суспільну місію. Популяризація філософії – це особлива форма комунікації, яка відрізняється і від викладацької, і від наукової. Тому для реалізація таких проектів до снаги далеко небагатьом фахівцям-ентузіастам.

Варто підкреслити, щодо популяризації філософії багато саме як регіональних, обласних проєктів, так й інформаційних проєктів, що поширюються на всю країну.

С. П.:

Однією реплікою відреагую. Пані Анжела висловила абсолютно слушну думку. Але треба зрозуміти всім, що йдеться про відкриту ситуацію. Продуктивні умови взаємодії мають створити сам діячі філософських стартапів. Була ж ідея створити асоціації. Ми проводили цей конкурс для того, щоб всі перезнайомились, дізналися один про одного, обмінялись досвідом і інтегрувались в якусь асоціацію для співробітництва. Але, на жаль, так не сталося, чи поки що не сталося. Ситуація залишається відкритою, ніхто співробітництва не забороняє. Тут має спрацювати ініціатива самих стартапівців. Виступайте з такою ініціативою. Гадаю, що інші на неї охоче відгукнуться. Але є другий момент, який би хотів зауважити. Існує вільний простір, який теж потроху опановується. Це віртуальний простір Інтернету, YouTube та інше, про що пан Андрій згадував. Вірогідно, він буде все більш потужним спільним майданчиком нашої присутності в царині публічної філософії. Потроху це вже відбувається. І останній момент. Пан Андрій доречно згадав про європейські традиції, а також салонну філософію доби Просвітництва, яка мала потужний соціальний вплив. Вона формувала не просто діячів французької революції, а також реформаторів, публіку, широкі умонастрої. Через різноманітні впливи та опосередкування, вона серйозно перетворила все французьке суспільство. Але на сьогодні в Європі за великим рахунком бачимо занепад інтелектуалів. Не буду зазирати далеко і згадувати відому книжку Ж. Бенда початку 20-го століття з таким самим по суті діагнозом. Мені пригадується, як до нас близько десяти років тому приїжджав Олів'є Монжен. Ми якраз видали його книжку про долю публічних інтелектуалів. Він є головним редактором часопису *Esprit*, мабуть найповажнішого майданчика публічної філософії у Франції. Він ділився думками про публічного інтелектуала, який у Франції занепадає, зникає. Ця постать руйнується, втрачає свій традиційний вплив у суспільстві. А от у нас в останні роки протилежна тенденція – народження публічного інтелектуала. Образно кажучи, перехоплюємо прапор, який випав з рук наших французьких колег.

І. К.:

Наука раніше усвідомила, що вона не тільки для вчених. Наука не тільки для вчених. І виникло поняття (десь я його зустрів) «наука легкої поведінки». Це про ті її форми, якими вона виходить за вузькі межі вчених. А сьогодні ми уже маємо, здається шість екскурсантів в космос. Вони за таке задоволення заплатили величезні кошти, які власне і йдуть на розвиток космічних досліджень. Мистецтво теж не тільки для мис-

тецтвознавців, і релігія також не тільки для кліру. Власне і філософія, якщо вона буде тільки для філософів, то це теж буде не зовсім правильно. Я правда не знаю, чи можна публічну філософію назвати «філософією легкої поведінки». Проте, якщо це не образливо для науки, мабуть воно не образливо і для філософії. Це інша форма (умовно, покладання себе як іншого) буття філософії в іншому (не чужорідному) середовищі. І коли ми дивимося на це питання в контексті взаємного впливу академічної філософії і публічної філософії, або ж як може вплинути публічна філософія на академічну філософію, то я тут цілком погоджуюсь із Сергієм Вікторовичем – і впливає, і має впливати. По-перше, в академічній підготовці філософів ми маємо приділяти значно більше уваги тому, що називається риторична підготовка. Бо саме з достатньо розвинутими такими навичками і вміннями наші випускники виходять в простір публічної філософії, і, по-друге, інша мова філософування. Одна справа працювати з використанням філософського понятійного апарату в колі «братів по крові» (чи по розуму), що формує відчуття інтимної філософської близькості і зовсім інша справа – з цим понятійним апаратом іти в аудиторію, для якої ці поняття, можливо, і не цілком зрозумілі. Академічну філософію слід вносити в простір публічної, принаймні, щоб запобігти надмірній її «легковажності» і поставити заслін подекуди прямо філософському шарлатанству, а публічну філософію в кращих її надбаннях і зразках в академічну, принаймні, щоб зробити її засвоєння і легшим, і приємнішим, якщо хочете.

В. М.:

Насправді шановні колеги сказали з цього приводу вже багато цікавого, значущого і того, з чим я погоджуюсь. Залишається, можливо, тільки звернути увагу на іншу сторону медалі. Про те, що фігура публічного інтелектуала має інший бік, вже говорила Людмила Олексіївна, про це також починав говорити Іван Васильович. Так, у філософування є багато форм, зокрема філософія нерідко перетворюється на публічне філософування, салонне філософування тощо. Як вже говорилося, останнім часом в Україні з'явилося чимало постатей, які доволі успішно розвивають подібні форми філософування. Відповідно, це стає й одним із перспективних напрямків для нашої освітньої діяльності. Ми можемо готувати студентів саме для публічного філософування, адже це одна із форм для їхньої майбутньої професійної самореалізації.

Однак, доля публічного інтелектуала не позбавлена складнощів. Є в ній й один доволі небезпечний момент. Я би назвав його сократичним. Якщо публічний інтелектуал говорить те, що від нього хочуть почути, майстерно схоплює, тиражує і оригінально оформлює якісь приємні для його публіки аспекти дискурсу, він може сягнути великого успіху: на нього зростатиме попит, його запрошуватимуть, на нього чекатимуть,

шануватимуть тощо. Врешті-решт до нього прийде слава, але не тільки слава – гроші також. При цьому про абсолютну банальність його висловлювань не йдеться. Це можуть бути доволі цікаві міркування, але все ж таки успішному інтелектуалу бажано триматися в межах, що формуються очікуваннями публіки. Разом з тим, філософ, якщо він філософ до кінця, може також сформулювати якісь такі питання, які не зовсім відповідатимуть очікуванням публіки, якісь дражливі питання. І тут можлива драма, бо, з одного боку, філософія мусить, принаймні час від часу, такі питання порушувати, а, з іншого боку, публіка (чи/та влада) може це сприйняти доволі вороже, іноді – дуже вороже. Сучасний публічний інтелектуал далеко не завжди готовий піти у своєму запитуванні так далеко, як пішов засновник нашої філософської традиції Сократ. Нерідко наш сучасник віддає перевагу грі на публіку. Іноді він також починає грати «на біс», хоча, суто з філософської точки зору, краще було б промовчати чи все ж таки сказати зовсім не те, на що очікують його шанувальники та антрепренери. І тут, як мені здається, може допомогти академічна, професійна філософія. Вона може виявитися тим острівцем, на якому рятується філософська вимогливість. Зберігаючи певну автономію від популярних поглядів, будучи до певної міри замкненою в стінах академічних закладів, залишаючись доволі жорстко вписаною у навчальні та дослідницькі плани, вона може бути осередком для систематичного опанування усіх важливих філософських питань, зокрема й не дуже зручних.

5. Що варто зберегти у академічній філософській освіті в Україні як її класичну/фундаментальну основу і чи варто переглядати самі засади академічної філософської освіти?

Л. Ш.:

Я вважаю, що філософська освіта на першому освітньому рівні бакалавра за програмою «філософія» повинна залишатись академічною. А на рівні магістратури можлива множина програм, які пропонують ЗВО для вступу. Це вже перший науково-дослідницький рівень освіти, тому набір дисциплін може бути досить варіативним. Залежно від мети освітньої програми.

Хочу звернути увагу ще на один вимір обговорення, а саме – питання академічної та постакадемічної концепції знання. В межах останньої активно залучена економічна позиція, коли суспільство знання звертається до «менеджменту знання», тоді як з академічного погляду знання завжди оцінювалося у світлі власних ідей, незалежно від матеріальних чинників. Постає питання: чи необхідний такий менеджмент знання, щоб не залишитися невикористаним? Особливо це стосується діяльнос-

ті сучасного університету, тому що в межах його знання і виробляється як продукт, а університет останнім часом розглядають як «підприємницьку організацію». Але справа в тому, що застосування «менеджменту знання» в постакадемічній концепції знання практично розмиває традиційну відмінність між знанням і звичайним товаром. У такому разі чи не підривається ідеал автономії знання? Дійсно, роль знань у суспільстві змінилася, а кількість людей, які можуть отримати освіту в університетах, збільшилася у багато разів, університетська освіта стала доступною, масовою. З іншого боку, класична місія університету – це поєднання навчання і наукового дослідження. Але дуже часто університети, щоб отримати ринкову/рейтингову перевагу, постійно підсилюють мотивацію для переваги саме нових наукових досліджень. Тому це врешті-решт питання балансу, для того щоб зберегти цілісність знання і академічність у підході до його викладання.

Сергій Вікторович говорив про надзвичайно важливий в сучасних умовах досвід створення філософсько-наукового інноваційного стартапу, який має широке гуманітарне спрямування. Я хочу підтримати високу інноваційність і ефективність таких результатів і зі свого боку додати, що вони окреслюють нову стратегію на розв'язання тих завдань для філософської освіти, які стоять на часі.

Приємно, що у дискусії беруть участь усі розробники стандартів з філософії, якщо можна так сказати, першої і другої каденції! Вони погодяться, що в розробленні стандартів для рівня магістра і доктора філософії учасники орієнтувались на те, щоб, окрім всього іншого, закласти формування фахових компетентностей для можливості їх застосування у різноманітних нефілософських сферах. Тобто філософи мають отримати перспективу працювати поза межами царини філософії. Це, з одного боку, класично орієнтує спиратися на отримані філософські знання, але з іншого боку, вміти їх використовувати у більш широкому контексті. Звісно, що передовсім це гуманітарний контекст, але не завжди тільки гуманітарний. Тому дуже важливим є сформувані інтелектуально-інноваційний, методологічний інструментарій, який дозволяє філософу бути комунікатором, модератором гуманітарної події, або події й більш широкого формату. Саме досвід запровадження такого підходу можна вважати корисним для інших гуманітарних спеціальностей.

На мою думку, зробити можна багато, наприклад, запроваджувати нові програми, оновлювати навчальні дисципліни з точки зору їх сучасного змісту і формату, сполучати класичні і неklasичні підходи в освіті та чимало іншого. Розробники магістерської програми «Прикладна філософія» на кафедрі, яку я представляю (теоретичної і практичної філософії), власними силами підготували і запровадили на факультеті цю програму. Вже два роки здійснюється набір за програмою і я вважаю це

реальним кроком до таких змін на краще. І студенти вже це відчули і підтвердили. На їхню думку, їм запропонували вибір, альтернативу, показали інший ракурс і можливості майбутнього працевлаштування, реалізації себе, потрібності їхньої освіти і того комплексу знань, який вони отримують, в реально існуючому контексті.

А. Б.:

Враховуючи світові глобалізаційні проекти, на мою думку, варто зберегти і формувати власну українську філософську традицію. Це важливо саме тому, що на філософських спеціальностях та в університетах в цілому ми формуємо інтелектуальний потенціал країни, який повинен мати власне обличчя і власний сенс ідентичності.

Із негативного, хочеться відійти від формалізації філософської освіти, це бачити її не як «процедуру» чи алгоритм. Особливо в частині співпраці з роботодавцями, в частині практичної підготовки. За таких умов – мені ближче імпонує підхід – «корисність знань». Але все одно хочеться залишатися оптимістом.

А. Д.:

Я тільки хотів солідаризуватися із такою критичною позицією, яку щойно висловила пані Анжела з приводу формалістики і таких модних зараз наборів концепцій і регламентацій. Це справді серйозна проблема і насправді з цим важко боротися. Проте це стає трендом, це стає таким поширеним і невідворотним явищем. Тобто, всі вузи стоять перед потребою виправдовувати якимось свою діяльність через взаємодію із стейкхолдерами і так далі. Тут я можу тільки погодитися.

З приводу того, що залишати, а що розширювати, що міняти, яку переоцінку робити, то я повернувся б до того, що проголошувалося на початку. Як для історика філософії, для мене дуже важливо, аби ми для студентського середовища могли представити ті чи інші тексти в якісних перекладах, все-таки україномовних. Тому що, на превеликий жаль, досі чимала частина творів і досі сприймається через російські переклади. І це, по-перше, свідчить про нашу меншовартість. По-друге, це якось і нелогічно: чому ми європейських авторів читаємо через російську перекладацьку діяльність, а не самі це робимо? Ми ж до Європи значно ближчі навіть у географічному сенсі. Тобто, тут є чимало здійсненого. Я дуже сподіваюсь на переклад Аристотелевої “Метафізики”, і на україномовний переклад “Буття і часу” Гайдеггера, і багатьох інших текстів, які, наскільки я знаю, усі в роботі. За рік, за два, можливо, ці лакуни будуть заповнені.

І хотілося, аби ми більше гуртувалися, більше комунікували. Можливо, навіть у такому дистанційному форматі, чи в першу чергу в такому форматі, бо він мобільний, легкий для здійснення, оперативний. Це треба продовжувати. І я тільки двома руками “за”. Дякую.

І. К.:

На мій погляд, варто зберегти в академічній підготовці філософів її історико-філософську складову в тому її сенсі, про який говорив Сергій Вікторович. Хай засвоєння історії філософії стане школою формування справжнього діалогічного мислення. Спочатку на філософських факультетах, а потім ця діалогічність, діалогічний дискурс, діалогічне світобачення і світосприйняття піде за межі філософських факультетів в публічний простір, освітній, науковий, політичний і ще який завгодно.

В. М.:

Стосовно того, що бажано зберегти, я вже фактично сказав, коли згадав про ті часи, коли був лише один філософський факультет на усю Україну. Загалом і в суспільстві, і в державній політиці зростає схильність економити на освіті, витрачати гроші тільки на те, що дає грошовий ефект. Тенденція зменшення бюджетного фінансування філософської освіти теж, думаю, буде підсилюватися. Я не вірю, що колись все може повернутися до ситуації, коли залишиться один факультет на всю Україну, однак загроза зменшення осередків філософської освіти та науки існує реально. Той факт, що в різних регіонах України є багато людей, які організовано займаються філософією, це насправді велике надбання, яке треба зберегти. Навіть такі зустрічі, як та, що відбувається зараз, підтверджують плідність територіального і інституціонального розмаїття розвитку академічної філософії на теренах сучасної України. Є також розмаїття парадигмальне, концептуальне, є самобутні вітчизняні підходи і відлуння різних світових філософських тенденцій. Це теж варто зберегти.

Чого ж тоді треба позбутись? Як історик філософії, я переконаний, що нам треба більш глибоке вивчення історії філософії, більше перекладів класичних філософських творів, однак я вважаю, що нам також треба позбутись надмірної історизації теоретичних та практичних дисциплін, про яку я вже говорив. Ми мусимо бути сучасними, бути на передньому краю розвитку філософії. Так, філософія є тривалою. На відміну від багатьох інших наук, у філософії є дещо таке, що будучи написано дві з половиною тисячі років тому, залишається абсолютно актуальним й зараз. Тим не менш філософська освіта зобов'язана враховувати і найостанніші тенденції. Звісно, це не так просто, бо залежить від доступу до сучасної інформації, а це пов'язане з володінням іноземними мовами, можливостями наших бібліотек. Тут є багато над чим працювати, але інформаційного відставання точно треба позбуватися.

А щодо майбутнього в цілому я налаштований здебільшого оптимістично. Зараз, як і в попередні роки, нерідко можна почути: сучасний постмодерний, ілюзорний світ – світ симулякрів, фейків, деривативів, але настане якийсь такий страшний час, якийсь такий вирішальний момент,

коли нарешті вся ця віртуальна реальність загине і все повернеться до якихось «об'єктивних» речей, наприклад, до золотого стандарту в економіці. Але поки ці загрози не виправдовуються. Насправді все навпаки: роль нематеріальних чинників невинно зростає. Отже, думаю, зростає й роль філософії.

С. П.:

Я підтримаю той мотив, який висловив Вадим Ігоревич щодо зміни формату академічної філософії. Загальний вектор цього перетворення – це очищення, санація нашої академічної філософії, яка покликана подолати її дуже відчутну архаїчність. Навіть в переліку питань, які сьогодні розглядали, читаємо: академічна філософія. Але це досить завуальований, непевний термін. Поруч я б хотів побачити інший важливий термін – філософська наука. Академічна філософія включає як дослідників, так і університетських філософів. Але дослідження в царині філософії, правдиві наукові дослідження – то філософська наука. Вона не тотожна філософії, це позитивна філософська дисципліна. Треба, щоб ті ж історико-філософські сюжети витлумачувалися, подавалися у відповідності до рівня конкретних досліджень, які є у світі. В інтелектуальний обіг мають бути залучені не просто Платон чи Аристотель, а ті, хто сьогодні досліджує Платона і Аристотеля в Англії, Німеччині, Франції. Без них говорити про ці постаті є нонсенсом. Протягом тривалого часу існують потужні дослідницькі традиції, вона мають вагомий теоретичні результати. З цим треба рахуватися. Можна сперечатися щодо креативності та евристичності взагалі світової філософії. Але не можна не визнати, що є надзвичайно потужні дослідження, і зокрема історико-філософські, які сказали вже нове слово по безлічі сюжетів. Тому цьому треба відповідати як вимозі компетентності, та й усе. Коли говоримо про академічну філософію, не треба забувати, що її стрижнем є філософська наука, стан якої в нашій країні надзвичайно проблемний. Є засилля псевдонаукових кадрів і інші хвороби, які здатні перетворити академічну філософію на порожній звук. Вона потребує самоочищення, подолання архаїзації, вилікування багатьох хвороб, на які хворіє. Я також підтримую інший мотив, який пролунав у Вадима Ігоревича щодо співвідношення академічної і публічної філософії. Страшний сон – це коли залишиться лише публічна філософія, а академічна піде кудись на маргінес. Подібне не припустимо. Яка може бути публічна філософія, якщо не існує спеціалізованого філософського дискурсу? Але сам цей дискурс має бути вилікований, оздоровлений, очищений. У публічній філософії є не тільки корисні ефекти, а й серйозна загроза – профанація мислення. Поряд з цікавими посталями зростаючих публічних інтелектуалів, вона викликає до життя і таких собі філософських «карабейників», які просто спекулюють на філософській необізнаності публіки і фактично плюндрують

свідомість людей. Це теж ж речі неприпустимі. Тут постає питання етосу та дієвої реакції філософської спільноти на такі речі.

Те, що має постійно привносити академічна філософія в інтелектуальну культуру суспільства – це неупередженість, системність і строгість мислення. Всі ми так чи так залучені в соціальне життя, маємо свої пристрасті, уподобання, неприйняття. Але разом з тим, існують вимоги «чистого розуму», раціональності як такої. Якщо в суспільстві немає сили, яка транслює ці вимоги (а академічна філософія покликана це робити), то тавро варварства буде лежати на всьому, що відбувається в цьому суспільстві. Я казав про загрозу профанації мислення, що постає у царині публічної філософії. Але значно небезпечнішою і потужнішою є профанація, яка відбувається у царині академічної філософії. Вона полягає у злостивій і корисливій симуляції наукового пізнання та теоретичної компетентності. Україна має величезну кількість осіб з науковими ступенями, і зовсім мало вчених. Розвиток філософської науки підміняється виробництвом псевдонаукових кадрів. Псевдонаука поглинає і перероджує філософський дискурс, підміняє справу мислення безпідставними спекуляціями та виконанням суто формальних вимог. Причиною цього лиха є інша фундаментальна вада існування розуму в Україні – нестямна одержавленість та бюрократизація науки та освіти. Не вчений, інтелектуал, а чиновник встановлює норми та вимоги наукового життя, вводить різноманітні регламентації та обрахунки інтелектуальної праці. І головне – не несе за це жодної відповідальності.

І останнє. Приємно бачити колег, читати розумні публікації, спілкуватися з справжніми фахівцями своєї справи. Але, перепрошую, сьогодні це ще є, а завтра може не бути. Маємо глибоку кризу з відтворенням філософських кадрів. Подивіться, хто за нами? Потужних генерацій, що йдуть на зміну, ми не бачимо. Це тим більш прикро, що обдаровані, фахово вправні особистості у складі молоді є, їх навіть чимало. Можна радіти з цього. Але система до них не чутлива, вона не надає молоді шансів. Відтворення філософської справи – дослідників, викладачів філософії – в нових поколіннях, ледь не головна наша проблема. Без вирішення її майбутнього просто не буде.

Модератор: Щиро дякую від власного імені і від імені редакції журналу всім вам за участь, надані оцінки ситуації з філософською освітою в Україні і висловлені важливі ідеї та пропозиції. Впевнений, що ми не лише обмінялися своїми думками, але й зміцнили певний консенсус у розумінні досягнень та завдань вітчизняної філософської освіти.

19 травня 2020 року

Анжела Бойко, Андрей Дахний, Иван Карпенко, Вадим Менжулин, Сергей Пролев, Людмила Шашкова, Михаил Бойченко (модератор)
Перспективы развития философского образования в Украине. Круглый стол

19 мая 2020 в режиме он-лайн состоялась встреча участников рабочей группы, сформированной Министерством образования и науки Украины для разработки государственного стандарта философского образования для трех высших образовательных уровней – бакалавриата, магистратуры и программы PhD-обучения. Во встрече приняло участие большинство членов рабочей группы, которые имели для этого возможность. Темой для обсуждения стал не реализованный до сих пор в полной мере потенциал философского образования, имеющийся в университетах Украины, в частности – причины и последствия кризисной ситуации, сложившейся в настоящее время в высшем образовании в Украине в целом, и в философском образовании в частности. Выявлены сильные и слабые стороны нынешней системы преподавания философии в украинской высшей школе, ее неоспоримые достижения и еще не реализованные возможности, а соответственно – и перспективы развития философского образования в Украине. Были обсуждены следующие вопросы: лакуны философского образования в Украине сегодня, изменения в содержании и формате этого образования, опыт бурного развития публичной философии в Украине, который может быть полезным для совершенствования академического образования, преимущества академического философского образования в Украине. В ходе обсуждения этих вопросов была отмечена необходимость как сохранения лучших академических традиций украинских университетов, так и дальнейшего их институционального развития и очистки от устаревших форм ради актуализации содержания философии. Была отмечена необходимость заново определить цели философского образования – как для самой философии, так и для системы образования, так и для общества в целом. Среди задач улучшения содержания философского образования было упомянуто повышения качества историко-философских исследований и в частности переводов мировой классики на украинский язык, и одновременно отмечена необходимость исследовать совместно со студентами и аспирантами современные философские проблемы. Отдельно было упомянуто большой и еще недостаточно использованный ресурс привлечения студентов как к формированию учебной программы по философии (благодаря свободному выбору определенного количества дисциплин), а также творческий ресурс и полезный опыт вне-академического преподавания философии, которое имеет свои слабые и свои сильные стороны. Участники обсуждения пришли к соглашению о необходимости возвращения философскому образованию элитарного статуса, который должен быть обеспечен прежде всего на магистерском и PhD образовательных уровнях, тогда как новый бакалаврский стандарт философского образования призван обеспечивать качественное широкое гуманитарное образование.

Ключевые слова: *філософське образование, образовательный стандарт, содержание образования, философское сообщество, академическая философия, публичная философия.*

Angela Boiko, Andriy Dakhniy, Ivan Karpenko, Vadim Menzhulin, Serhiy Proleiev, Liudmyla Shashkova, Mykhailo Boichenko (moderator) Prospects for the development of philosophical education in Ukraine. Round Table

On May 19, 2020, it took place online a meeting of the participants of the working group formed by the Ministry of Education and Science of Ukraine to develop a state standard of philosophical education for three higher education levels – bachelor’s, master’s and PhD programs. The meeting was attended by most of the members of the working group, who had the opportunity to do so. The topic for discussion was the still unrealized potential of philosophical education, which is available in Ukrainian universities, in particular – the causes and consequences of the current crisis in higher education in Ukraine in general, and in philosophical education in particular. There were revealed the strengths and weaknesses of the current system of teaching philosophy in the Ukrainian higher school, its indisputable achievements and not yet realized opportunities, and accordingly – the prospects for the development of philosophical education in Ukraine. The following issues were discussed: lacks in philosophical education in Ukraine today, changes in the content and format of this education, experience of rapid development of public philosophy in Ukraine useful for improving academic education, benefits of academic philosophical education in Ukraine. During the discussion of these issues, it was emphasized the need to preserve the best academic traditions of Ukrainian universities, as well as their further institutional development and purification from outdated forms in order to update the content of philosophy. It was noted the need for a new definition of the goals of philosophical education – both for philosophy itself and for the education system and society as a whole. Among the tasks of improving the content of philosophical education was mentioned improving the quality of historical-philosophical research and in particular translations of world classics into Ukrainian, and at the same time stressed the need to study modern philosophical problems together with students and graduate students. Special mention was made of the large and still underused resource of involving students in the formation of a curriculum in philosophy (free choice of some disciplines), as well as creative resources and useful experience of non-academic teaching of philosophy, which has its weaknesses and strengths. The participants agreed on the need to return to philosophical education an elite status, which should be provided primarily on master’s and PhD levels of education, while the new bachelor’s standard of philosophical education is designed to provide quality broad humanities education.

Key words: *philosophical education, educational standard, content of education, philosophical community, academic philosophy, public philosophy.*

Бойко Анжела Іванівна, доктор філософських наук, доцент, Академік Академії вищої школи України, завідувач кафедри філософських та політичних наук Черкаського державного технологічного університету.

E-mail: angelaboyko7@gmail.com

Angela Boiko, Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor, Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Department of Philosophical and Political Sciences, Cherkasy State Technological University.

E-mail: angelaboyko7@gmail.com

Дахній Андрій Йосипович, доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії Львівського національного університету імені Івана Франка.

E-mail: andriy.dakhniy@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6060-1885>

Dakhniy Andriy Yosypovych, Doctor of Science in Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of History of Philosophy of Ivan Franko National University of Lviv.

E-mail: andriy.dakhniy@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6060-1885>

Карпенко Іван Васильович, доктор філософських наук, професор, заслужений професор Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, декан філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна.

E-mail: i.v.karpenko@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8261-4086>

Karpenko Ivan Vasyliovych, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Honored Professor of V. N. Karazin Kharkiv National University, Dean of the Faculty of Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National University.

E-mail: i.v.karpenko@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8261-4086>

Менжулін Вадим Ігорович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

E-mail: vadim.menzhulin@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8136-0600>

Menzhulin Vadym Ihorovych, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies of the National University "Kyiv-Mohyla Academy".

E-mail: vadim.menzhulin@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8136-0600>

Пролеєв Сергій Вікторович, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії культури, етики і естетики, Інститут філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія».

E-mail: uffon@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1563-712X>

Proleiev Sergii Viktorovich, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics, Institute of Philosophy

of the National Academy of Sciences of Ukraine, professor of the National University "Kyiv-Mohyla Academy".

E-mail: uffon@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1563-712X>

Шашкова Людмила Олексіївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: profshashkova@gmail.com

Shashkova Lyudmyla Oleksiivna, Doctor of Science in Philosophy, Professor, Head of the Department of Theoretical and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: profshashkova@gmail.com

Бойченко Михайло Іванович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник відділу інтернаціоналізації вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України.

E-mail: boychenkomy@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

Boichenko Mykhailo Ivanovych, Doctor Science in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Theoretic and Practical Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, leading researcher of the Department of Internationalization of Higher Education, Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

E-mail: boychenkomy@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>